

Şia'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri

Yrd.Doç.Dr. Şaban ÖZ*

Özet

Bütün İslâm mezheplerinde ama az ama çok uygulama alanı bulan takiyye, hiç şüphe yok ki Şia için çok daha büyük anlam ifade etmekte, her şeyden öte tarihî perspektifte inancın savunusu aracı haline gelmektedir. Bu makalede Şia'nın takiyye inancının temelinde yer alan Hz. Ali'nin takiyye yaptığı iddiası incelenmiştir. Hz. Ali'nin, ilk iki halife ile siyasî, dinî, iktisadî ve sosyal ilişkileri bu çerçevede ele alınmış, tarihî perspektifte bu ilişkileri belirleyen ölçülerin tespitine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hilâfet, Şia, Takiyye, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer.

The Relationships of Ali with the First Two Caliphs in the Context of Taqiyya Faith of Shi'a

Abstract:

Taqiyye, in all Islamic sects, has found but few, but many application areas, no doubt much greater meaning to the Shia, first of all, beyond belief in historical perspective is becoming advocacy tool. In this article, the claim that Ali, who was at the basis of the taqiyya belief of Shi'a's, made taqiyya has been examined. The political, religious, economic and social connections of Ali's with the first two caliphs, have been

* KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

studied, the criterions which determined these relationships in historical view tried to be found.

Key Words: Caliphate, Shi'a, Taqiyya, Ali, Ebu Bekr, Omar.

Giriş

Takiyye, “وقى-ي” kökünden gelmekte ve “zarar veya eziyet veren bir şeyden korunmak, bazılarının bazılarından çekinmesi” anlamlarına gelmektedir. “وقيت شيا” denildiğinde, “ondan korundum, çekindim” kastedilmektedir.¹ İstilahî olarak ise, “şahsın nefsinî, arzını, dinini veya malını inanmadığı bir akide-nin izhariyle koruması”² yani zahiren barış ve birlik gösterirken, batınen bunun zıddı olmasıdır.³

Kimilerine göre iki ana mezhep arasında diyalog kurulmasının tek engeli,⁴ mezhebî taassuplarla hareket edenlere göre ise, aşığılama ve zilletin kaynağı olan⁵ takiyye, Şiû inanç esaslarının mihveridir. Şia'nın, bir an için takiyyeden vazgeçmesi durumunda, ortada ne imâmet, ne bedâ, ne de başka bir inancın; kısacası ortada Şia diye bir mezhebin kalmayacağı göz önüne alınacak olursa, söz konusu inancın ehemmiyeti sanırız daha iyi anlaşılacaktır. Zira o zaman, Hz. Ali'nin tarihî sıralamadaki dördüncü halifeliği kabul edilecek, ilk üç halife, hatta Muâviye dahi gâsıb imâm olmaktan çıkacak, Şia'nın imâmet inancı, buna bağlı olarak da vasiyet, masumiyet, efdaliyet an-

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1956, 404; Râğib el-İsfehânî (425/1033), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk: Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru's-Şâmiyye, I. Bsk., Dimeşk/Beyrut 1412/1992, 881.

² Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, XI. Bsk., Beyrut 1975, 274; Gölpınarlı, Abdalbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, İst. 1987, 561.

³ Zahir, İhsan İlâhî, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984, 145.

⁴ Habib, Muhibuddin, “İslâm Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu”, çev: M. Hayri Kirbaşoğlu, *AÜİFD*, XXX, Ankara 1988, 293-327, 285.

⁵ Musavi, Musa, *Şia ve Şiilik Mücadelesi*, çev: K. Hoca, İstanbul 1995, 66.

layışları ortadan kalkmış olacak, asırlardır süren Şii-Sünnî çekişmesi son bulmuş olacaktır. Ancak bizi ilgilendiren konu; bu inancın temellerinin tarihî perspektifte tutarlılığı, yani Hz. Ali'nin gerçekten takiyye yapıp yapmadığı meselesidir.

Şia'da bu kadar önemli yer tutan takiyye, bu fırkanın alâmet-i fârikası addolunmaktadır.⁶ Şia, ayetlerin yanı sıra,⁷ aklı, naklî ve tarihî birçok delil getirerek⁸ bu inancını temellendirme yoluna gitmiştir. Şia'ya göre takiyye sadece kendilerine münhasır bir inanç değildir. Bilakis takiyye, akli bir gerekliliktir. Zira insan kendisini korumaya ve hayatını muhafazaya uygun fitratta yaratılmıştır.⁹ Akli gerekçe olarak bunu ileri sürmekle beraber Şia, takiyyenin asıl gerekçesinin; acı tarihî tecrübeleri olduğunu da açık yüreklilikle ifade etmektedir.¹⁰

Takiyyenin dinde konumu hususunda Şii müellifler arasında tam bir görüş birliğinin mevcudiyetinden bahsetmek zordur. Kummi, "İmâmu'l-Kâim (as) ortaya çıkıncaya kadar, takiyye vaciptir ve vazgeçmek caiz değildir. Takiyyeyi, Kâim'in ortaya çıkışından önce terk eden kimse, yüce Allah'ın dininden ve İmâmiye mezhebinden çıkmış olur."¹¹ sözleriyle takiyyenin

⁶ Strothmann, R., "Takiyye", *İA*, Eskişehir 1997, XI, 679-681, 680.

⁷ Şia'nın bu konuda ileri sürdüğü delilleri arasında; 2/Bakara 195; 3/Âl-i İmrân 28; 16/Nahl 106; 28/Kasas 54; 40/Mümin 28; 49/Hucurât 13 gibi ayetler vardır.

⁸ Bkz., Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk (329/940), *Usûl-i Kâfi*, I-XIV, şrh: H. Seyyid Cevâd Mustafa, Şirâz tz., III, 307-320; Kâşifu'l-Ğitâ, Muhammed el-Hüseyin, *Aslu's-Şia ve Usûluhâ*, Beyrut 1993, 154, 157; Muzaffer, *Akâid*, 110; Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 562-563, 567; İnalet, Hamid, *Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce*, çev: Y. Ziya, İstanbul 1988, 317.

⁹ Bkz., Kâşifu'l-Ğitâ, 153-154; Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidu'l-İmâmiye*, Beyrut 1988, 108.

¹⁰ Muzaffer, *Akâid*, 109; Kâşifu'l-Ğitâ, 155-156; Tabatabâi, Allame, *Tarihi, Siyasî, İlmi, İrfani ve Ahlaki Boyutlarıyla İslâm'da Şia*, çev: K. Akaras-A. Kazimi, İst. 1993, 75

¹¹ Kummi, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh (301/913), *Risâletu'l-İtikadi'l-İmâmiyye (Şii İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev: E. Ruhi Fırlalı, Ankara 1978, 127-128; takiyyenin dinin aslından olduğu görüşü için ayrıca bkz., Ebu Nuaym, el-Esbehânî (430/1038), *Kitâbu'l-İmâme ve'r-Reddi ala'r-Râfida*, thk., 1lk., thrç: Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukeyhi, Mektebu'l-Ulûm ve'l-Hikem, IV. Bsk., Medine 2004, 52-54.

dinin asıllarından olduğunu ifade ederken, M. Hüseyin Fadlullah ise; *“Takiyye, her an müstemir, tabü, şerî’ bir hüküm olan şeriatın esas temellerinden biri değil, aksine mevcut hâletin mahiyetine göre şekillenen bir özür ve ruhsattan ibarettir.”*¹² demektedir.

Son devir Şii âlimler ise takiyyeyi vacip, ruhsat ve haram olmak üzere üçe ayırmak suretiyle, bir açıklama getirme zorunluluğu hissetmişler, böylece de yöneltilen eleştirileri en aza indirmeyi hedeflemişlerdir. Buna göre, ruhsat olan takiyyede; takiyyenin terk edilmesinde bazı faydalı maksatlara hizmet edilmesi,¹³ vâcip olan takiyyede; takiyyenin terk edilmesinde nefsin faydasız telef olması söz konusudur.¹⁴ Şayet takiyye ile amel, bâtıla revacı artıracak, insanlığı sapıklığa sürükleyecek, zulüm ve zorbalığı ihya edecekse, o zaman da onunla amel etmek haram olur. Bu durumda mal veya nefis düşünülmez.¹⁵ Gölpınarlı, takiyye ile amelin haram olduğu yerleri açarak bunların; *“Kur’ân-ı Mecid’i bâtil yolda tevil etmek, metninin tahrifine göz yummak, Müslüman bir toplumun zararına razı olmak, Müslümanlar arasında kan dökülmesine, Müslümanların mallarının, canlarının, ırzlarının şereflerinin, bağımsızlıklarının yok edilmesine boyun eğmek, sebep olmak, sünnetin yerini bidatin tutmasına ses çıkarmamak”* gibi durumlar olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Gölpınarlı, *“Küfre rıza göstermek, din ve iman düşmanlarına yardım etmek, zulme, kahra boyun eğerek, zalimin zulmüne razı olarak, onlara katılmak mahiyetini alır ki, Cenab-ı Peygamber (sav) hiçbir vakit, böyle harekette bulunmamışlar, hatta bu çeşit hareketi kınamışlar, yapılmama-*

¹² Fadlullah, Muhammed Hüseyin, *el-İslâm ve Mântuku’l-Kuvve*, Beyrut 1986, 274.

¹³ Bkz., Kâşifu’l-Ğitâ, 154; Hasenî, Abdurrezzâk, *Ta’rîfu’s-Şia*, Suriye 1933, 54.

¹⁴ Kâşifu’l-Ğitâ, 154; Hasenî, 54.

¹⁵ Kâşifu’l-Ğitâ, 154; Muzaffer, *Akâid*, 109; Hasenî, 54; Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 572.

¹⁶ Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 566-567.

sını buyurmuşlardır. *Eimme-i Hüdâ (as) böyle bir zillete hâşâ hiçbir zaman düşmemişler ve böyle bir zilleti hoş görmemişlerdir.*¹⁷ demek suretiyle de bunun gerekçesini açıklar. Şîa'da takiyye ile amel etmeyenlere örnek olarak da, İmâm Hüseyin, Amr b. Hâmik el-Huzâî, Hucr b. Adî, Meysem et-Temmâr, Ruşeydî Hacerî, Abdullah b. Yektâr vb. gibi isimler verilmiştir.¹⁸

Şîa'nın, *takiyyeyi* açıklama ve temellendirme konusunda ciddi anlamda sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Şîi ulemâ bir taraftan bazı durumlar sayarak ve *'buralarda takiyye yapmak haramdır ve falan zatlar da takiyye yapmamışlardır'* diyerek bir takım isimler zikrederken, diğer taraftan da Hz. Ali'nin Resulullah'ın vasiyetine ve hatta Allah'ın emrine rağmen, sünnetin yerine bidatin, hakkın yerini gaspın, hidayetini yerini daletinin almasına, zalimin zulmüne, bâtılın revaç bulmasına seyirci kaldığı, teknik tabiriyle *takiyye* yaptığını söylemektedirler. Hâliyle burada iki açmaz karşımıza çıkmaktadır ki; ya Hz. Ali haram olan bir durumda *takiyye* ile amel etmiş, dolayısıyla da masumiyetini yitirerek, imâmete liyakatini kaybetmiştir, ya da *takiyye* ile amelin haram olduğu bir durumla karşılaşmamış, yani hiçbir zaman çığnenen bir vasiyet, küfre düşen bir topluluk var olmamış, kısacası ilk üç halifeye beyati veya onlara karşı davranışı *takiyye* temelinde gerçekleşmemiştir.

Yukarıda da geçtiği üzere, *takiyye* inancının yerleşmesinde tarihî tecrübelerinin etkin olduğu muhakkaktır.¹⁹ Siyasî Şîa'nın itikadileşme sürecinin başladığı dönem olan Abbâsiler zamanında, baskı ve zulümlerin daha da feci bir şekilde devam

¹⁷ Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 572.

¹⁸ Kâşifu'l-Ġitâ, 155-156; Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 568-571.

¹⁹ Bkz., Kâşifu'l-Ġitâ, 155; Muzaffer, *Akâid*, 108-110; Hasenî, 53-54; Fazlurrahman, *İslam*, çev: M. Dağ, M. Aydın, Ankara 1992, 241; Fığlalı, E. Ruhi, *İmâmiyye Şiâsi*, İstanbul 1984, 225; İnayet, 47; İlhan, Avni, "Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi", *Dokuz Eylül Üniv. İFD*, II, İzmir 1985, 162-163; Hakyemez, Cemil, "Şîi Takiyye İnancının Teşekkülü", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/6, 129-146, 132.

etmesi, takiyyenin, inanç esasları arasında beklenildiğinden çok daha büyük bir yer tutmasına ve önem kazanmasına neden olmuştur.

Şia'nın çekmiş olduğu sıkıntıların, takiyye inancının doğuşunda ve itikadileşmesinde en büyük müsebbip olmasına rağmen, din ve imanın varlığının ona bağlı oluşunun bir inanç hâline gelmesinde bu kadar etkin bir rol oynadığını söylemek zordur. Dolayısıyla burada daha başka gerekçelerin, faktörlerin bulunması gerekmektedir ki kanaatimizce, takiyyenin bu kadar önem kazanmasında; tarihî tecrübelerin yanı sıra, tarihin savunusu ihtiyacı da ciddi anlamda etkin olmuştur. Şia hem tarihini, hem de yine tarihten doğan inançlarını savunmak ve korumak için takiyyeye ihtiyaç duymuştur. Nitekim bunu masümiyet inancında açıkça görmek mümkündür. Şia'da imâmların masum olması, yani onlardan herhangi bir hata, nisyan ya da günahın sâdır olamayacağı fikri ile imâmlardan gelen farklı kaviller ve cevaplar²⁰ birbiriyle tezat oluşturuyordu. Hilâfette şart olarak kabul edilen masümiyet inancının kurtarılabilmesi için bu tezatların takiyyeye hamledilmesi lokal anlamda da olsa bir çözüm yoluydu.²¹

Aynı şekilde, Şii imâmlardan Resulullah'ın ashabını öven, aralarında güçlü ve sıcak diyebileceğimiz insanî ilişkilerin kurulmuş olduğuna dair gelen haberlerin izahı bâbında da takiyyeye ihtiyaç duyulmuştur. Mezhebin korunması ve idâmesi için bunların izahı gerekliydi ve bu konuda takiyye, ciddi anlamda yardımcı oluyordu.

Şia'nın takiyye inancının tarihî temellerinin sorgulanması açısından Hz. Ali'nin ilk iki halifeyle münasebetlerinin nasıllığının tespiti önemlidir. Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifelere karşı sergilediği tutum konusunda Şii müellifler bir-

²⁰ Bkz., Nevbahtî, Ebu Muhammed Hasan b. Musâ (300/912), *Fıraku's-Şia*, İst. 1931, 52-53.

²¹ Bkz., Nevbahtî, 51-57; Zahir, 165.

birlerinden ayrılmışlardır. Muzaffer, beyatten sonraki Hz. Ali hakkında, “*Hilâfet hususunda onların hükümlerinin şevketini kırarak, güçlerini zayıflatacak herhangi bir şey sadır olmadı ve tek başına çekilip evinde oturdu.*”²² derken başka bir yerde ise, “*Onun İslâm’a yardımı ancak hakkından vazgeçmesi, kavme tabi olması ve nasihat etmekle olmuştur. Bununla beraber, kendisine beyat edilinceye kadar, onlarla beraber hiçbir savaşa veya çatışmaya girmedir.*”²³ demektedir. Muzaffer’e göre bunun karşısında halifeler de Hz. Ali’yi ve Benî Hâşim’i görevlendirmekten korkuyorlardı.²⁴ Gölpınarlı da hemen hemen aynı görüşleri ileri sürerek; “*Hz. Ali ilk üç halifenin zamanlarında evlerinde oturmuşlar, re’sen yapılan işlere karışmamışlar, fakat lüzumunda kendilerine müracaat edilince, yol göstermekten çekinmemişlerdir.*”²⁵ der. Bu görüşlere aksi yönde fikir belirten Musevî olmuştur; “*Hz. Ali sırf vermiş oldukları va’di, akdettikleri ahdi yerine getirmek ve vacip olana şer’i ve aklî yönden uymak, daha mühim olanı, mühim olana tercih etmek için onlara yardımcı olmaktan geri kalmamışlardır. Bunun içindir ki Hz. Ali her üç halifeye de nasihatının en halisini esirgememiş, onlarla meşveret ederek içtihatla bulunmuşlardır.*”²⁶ Musevî’nin tarihî bağlamda en gerçekçi görüşü ileri sürdüğünü kabul etmekle beraber, genel anlamda ifade edilen “*yardım etme*” hâlinin ortak paydasının “*takiyye icabı*”²⁷ olduğunu da belirtelim. Burada ana hatlarıyla ve kısaca Hz. Ali’nin Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer’le ilişkilerine değinmek, sanırım söz konusu inancın temellerinin veya geçerliliğinin tespiti açısından önemli olacaktır.

²² Muzaffer, *Akâid*, 141.

²³ Muzaffer, Muhammed Rızâ, *es-Sakîfe*, Beyrut 1993, 154.

²⁴ Muzaffer, *es-Sakîfe*, 157.

²⁵ Gölpınarlı, *İslâm Mezhepleri*, 154.

²⁶ Musevî, Abdülhüseyin Şerefuddin, *el-Muracaât*, çev: S. Sonay, Adana tz., 270.

²⁷ Âmidî, Seyfuddin (631/1233), *el-İmâmetu min Ebkâri’l-Efkâr fî Usûlu’d-Dîn*, thk: Muhammed Zübeydî, Beyrut 1992, 198.

I. Hz. Ebu Bekr-Hz. Ali Münasebetleri

1. Siyasî Münasebetler

1. 1. Ridde Savaşlarında Hz. Ali

Resulullah'ın vefatından sonra, birçok Arap kabilesi irtidat etmişti. Müseylimetu'l-Kezzâb, Benî Hanife'de; Tuleyha el-Esedî, Benî Esed ve Tayy'da peygamberliklerini ilan ederken, birçoklarını da yanlarına toplamışlardı. Bu başkaldırı hareketiyle beraber, bazı yerlerde de zekâtтан dolayı ayaklanmalar, dinden dönmeler oluyordu. Durumun vahametine rağmen, Hz. Ebu Bekr, Resulullah (sav)'in emri mucibince hareket ederek Bizans'a karşı sefer için daha önceden hazırlanmış olan Üsâme ordusunu gönderdi. İrtidat eden birçok Arap kabilesi, bunu fırsat bilerek Medine'ye saldırmak için hazırlıklara başladılar.²⁸ Hz. Ebu Bekr Medinelileri mescitte toplayarak durumu ve hazırlık yapmalarını gerektiğini anlattı. Medine'nin çevresine muhtemel bir saldırıyı haber vermek ve engellemek için askerî birlikler yerleştirilerek bunların başına komutan olarak aralarında; Ali b. Ebî Tâlib, Zübeyr b. el-Avvâm, Talha b. Ubeydillah, Abdullah b. Mesûd gibi isimlerin de olduğu bazı sahabiler görevlendirildi.²⁹

Hz. Ali'nin yetmiş gün boyunca, yani Usâme ordusu gelinceye kadar³⁰ bu görevi sürdürdüğü açıktır. Bu dönemde Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekr'le olan bir diğer münasebeti ise mürtedlerle savaşa bizzat çıkmak isteyen Hz. Ebu Bekr'i engellemesi olayında gerçekleşir; "*Hz. Ebu Bekr, Ridde Savaşlarına katılmak için atına bindiği zaman, Hz. Ali gelerek onun atının yularından tuttu ve "Nereye gidiyorsun ey Resulullah'ın halifesi? Sana Resulullah'ın Uhud günü söylemiş olduğu sözün aynı-*

²⁸ Bkz., İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mısır 1932, III, 311.

²⁹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-VIII, Kahire 1939, II, 447; İbn Kesir, IV, 311.

³⁰ Bkz., İbn Kesir, VI, 314; Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi-Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985, 14.

sını söylüyorum; 'Kılıcını kınuna sok ve bizi ölümünle üzdürme.' Ey Resulullah'ın halifesi Medine'ye dön. Şayet bugün kaybedersek, bir daha İslâm için nizâm söz konusu olmaz." dedi. Bunun üzerine Ebu Bekr geri döndü."³¹

Bazı araştırmacılara göre bütün bunlar, Hz. Ali ile Hz. Ebu Bekr arasındaki bağların ne kadar güçlü olduğunu gösterdiği gibi,³² Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'e olan muhabbetine de açık delildir.³³ Ancak daha önemlisi, halife Hz. Ebu Bekr'in, onu görevlendirmiş olmasıdır.

1. 2. İstişare Meclisinde Hz. Ali

İlk iki halifenin en büyük özelliklerinden biri; rey sahipleri ile istişare yapmaya verdikleri önemdir. Hiç şüphesiz başarılarının altında yatan en büyük nedenlerden biri de bu özellikleridir. Hz. Ebu Bekr bunun ilk örneği olmuş, rey ve fıkıh ehliyle meşverete büyük önem vermiştir. Onun meşveret meclisi; Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit'den oluşmaktaydı.³⁴

Gelen haberlerden, bu isimler arasında en etkili olanın Hz. Ömer'den sonra Hz. Ali olduğu anlaşılıyor. Hz. Ali'nin görüşünün kabul edildiği en önemli konulardan biri Bizans İmparatorluğuna karşı gazveye çıkıp çıkmama hususunda olmuştur; "Hz. Ali, ona orduyu çıkarmasını tavsiye ederek, "Yaparsan, zafere ulaşırsın." dedi. Hz. Ebu Bekr de, "Hayırla müjdeledin." diye cevap vererek, insanlara Bizans'a karşı cihat için

³¹ Muhibbu't-Taberî, Ebu Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed (694/1294), *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkibi'l-Aşera*, I-II, tsh: M. Bedreddin el-Halebî, Mısır tz., I, 99; İbn Kesir, VI, 315; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut 1974, 70.

³² Halil, 14.

³³ Bûtî, M. Saîd Ramazan, *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye Maa Mucez li-Târîhi'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Dımeşk 1991, 518.

³⁴ İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz., II, 350.

hazırlanmalarını bildirdi."³⁵

Bu rivâyet, Hz. Ali'nin iddia edildiği gibi evine çekilip, hiçbir şeye karışmadan hayatını sürdürmediğini, aksine gerek şahsen, gerekse de görüşleriyle Hz. Ebu Bekr'e yardım ettiğini gösterir. Hz. Ali'nin burada herhangi bir zorlama olmadan görüşünü bildirmesini de takiyyeye bağlamak mümkün değildir. Şayet bir takiyye olsaydı, bu istişare meclisinde yer almakla değil, bu meclislere katılmamakla tahakkuk ederdi ki, tarihî durum tam aksini göstermektedir.

2. Dinî Hayata Dair Münasebetler

2. 1. Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr'den Hadis Rivâyeti

Usûlcüler, "*Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*"³⁶ diyerek, hadislerin kimden alınacağına ve bu konunun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Hz. Ebu Bekr'den hadis rivâyet edenler arasında Hz. Ali de bulunmaktadır.³⁷ Hz. Ali'nin rivâyette bir özelliği hadis aldığı kişiye, doğru söylediğine dair yemin ettirmesidir. Bunun tek istisnası ise Hz. Ebu Bekr'dir. Bu konuda kendisi, "*Ben birisinden hadîs duyduğumda, Allah ondan ne kadar istifademi dilemişse o kadar isti-*

³⁵ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru Sâdir, Beyrut 1412/1992, II, 132.

³⁶ Bkz., İbn Sa'd, VII, 194; İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992, I, 21-23; Râmhurmuzî, Hasan b. Abdîrrahman (360/970), *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, 201, 414-416; Hâkim en-Neysâbüri, Ebu Abdîllah Muhammed b. Abdîllah b. Hamdeveyh en-Neysâbüri (405/1014), *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*, thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1997/1417, 41; Kâdî İyâd, İyâd b. Musâ el-Yahsubî (544/1149), *el-İlmâu ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyidi's-Semâ'*, thk: Seyyid Ahmed Sakr, I. Bsk., Dâru't-Turâs (Kahire), el-Mektebetu'l-Atîka (Tunus), 1389/1970, 59-60, 194; Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn ed-Dîmeşkî (1332/1913), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûn Mustalahi'l-Hadîs*, thk: Muhammed Behcet el-Beytâr, tkd: Muhammed Reşid Rızâ, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 2001/1422, 210.

³⁷ Âmidî, 218.

fade ederim. Bana rivâyet edene, Ebu Bekr dışında yemin ettirim. Yemin ederse onu doğrularım. Ebu Bekr bana şu hadîsi rivâyet ederken de şüphesiz o doğru söylemiştir; “Günah işleyen biri kalkıp abdest alır, iki rekât namaz kılar, sonra da Allah’a tövbe ederse, mutlaka mağfiret olunur.”³⁸

2. 2. Fıkıh Alanındaki Münasebetleri

Hz. Ebu Bekr döneminde kendisinden fikhî görüş alınanlardan biri de Hz. Ali’dir.³⁹ Kendisinden fıkıh alınan bir şahsiyetin dönemin halifesiyle ilişkisi; halifenin yaptığı işi onaylamak veya reddetmek şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tarz münasebete örnek içki haddi konusunda olmuştur; “*Velîd b. Ukbe, Hz. Osman’ın yanına sarhoş olarak getirildiğinde, Hz. Ali de orada bulunuyordu. Bu konuda Hz. Ali, “Resulullah 40, Ebu Bekr 40, Ömer 80 sopa vurdurmuştu. Hepsi de sünnetti.”* der.⁴⁰ Başka bir rivâyette de Resulullah’tan herhangi bir sayı gelmediğini, ancak yapılan bütün uygulamaların sünnet olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Hz. Ali’nin Hz. Ebu Bekr’in yaptıklarını onayladığı bir diğer durum da; Hz. Ebu Bekr’in Kur’ân’ı cem’ etmesi meselesinde olmuştur. Hz. Ali, “*Kur’ân hakkında insanların en büyük ecir sahibi olan Hz. Ebu Bekr’dir. Zira o, Kur’ân’ı iki kapak ara-*

³⁸ Bkz., Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, I, 9-10; Ebu Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdi (275/888), *Sünen*, I-V, thk., hşy., şrh: Bedreddîn Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Salat 361 (1521); İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, tk: M. Fuâd Abdalbâkî, Kahire 1952, Salat 193 (1395); Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şâkir, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Tefsîr (3009); Muhibbu’t-Taberî, I, 143.

³⁹ Ya’kûbî, II, 138.

⁴⁰ Bkz., Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman b. el-Fadl b. Behrâm, *Sünen*, Dîmeşk 1349, II, 175.

⁴¹ Bkz., Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Hudud 4; Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîh*, I-III, thk., tsh., tk: M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Hudud 38; Ebu Dâvud, Hudud 36.

sına toplayan ilk kişidir.”⁴² demiştir.

3. Ekonomik Münasebetler

3. 1. Hz. Ali'nin Humusu Dağıtması

Bu görevi Hz. Ali anlatmaktadır; “Resulullah'ın yanında ben, Abbâs, Fâtıma ve Zeyd b. Hârise toplanmıştık. Ben, “Ey Allah'ın Resulü, Allah'ın kitabında geçen humustaki hakkımızın taksimine beni görevlendirseniz de hayatınızda bu işi yaptığımdan dolayı, sizden sonra kimse bu konuda bizimle ihtilafa düşmese” dedim. Resulullah dediğimi kabul etti. Resulullah'ın hayatında ve sonra Ebu Bekr'in hayatında ve Ömer'in son senesine kadar bu işi ben yaptım...”⁴³ Rivâyetin devamında bu işin nasıl olduğu hakkında ipucu verilmektedir. Buna göre halife, gelen mallardan humusu ayırmakta ve bunları Resulullah'ın akrabaları arasında dağıtması için Hz. Ali'yi çağırırmaktaydı.

İbn Sa'd'da geçen rivâyete göre de; bir ganimet paylaşımında Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali'ye Muhammed b. el-Hanefiyye'nin annesi olacak cariye vermiştir.⁴⁴ Şia'ya göre, Hz. Ali'nin bu şekilde onlardan atiyeye almasında bir beis yoktur. Şia'nın bu görüşüne cevap veren Âmidî, “...Atiyyeler onun hakkı olduğu için aldı şeklindeki sözünüze gelince; hak olması, ancak onun kazanılmasının şeran caiz olduğu durumlarda geçerlidir. Fakat size göre, ilk üç halife gaspçıdır. Gâsıbın tasarrufu şeran caiz değildir. Dolayısıyla ona şeri' hak terettüp etmez.”⁴⁵ der.

3. 2. Fedek Arazisi Meselesi

Bu mesele de Hz. Ebu Bekr-Hz. Ali ve Hz. Ömer-Hz. Ali ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Fedek halkının

⁴² Muhibbu't-Taberî, I, 109; Suyûtî, 72.

⁴³ Ebu Dâvud, Harac 20 (2983-2984); Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenu'l-Kübrâ*, I-X, Beyrut 1300, VI, 343-344.

⁴⁴ İbn Sa'd, V, 91.

⁴⁵ Âmidî, 198.

Resulullah'a başvurması üzerine onlarla, Hayber'le yapılan anlaşmanın benzeri bir anlaşma yapılarak, yıllık gelirinin yarısı Müslümanların -Hz. Peygamber'in- kontrolüne geçer.⁴⁶ Herhangi bir şekilde mücadele edilmeden ele geçirildiği için, bu arazi fey⁴⁷ kapsamında değerlendirilir.⁴⁸ Resulullah, bu arazilerden gelen gelirle, ailesi ve Benî Hâşim'in geçimini sağlıyor, bekârları evlendiriyor, fakirlere, yolda kalmışlara harcıyor, artanı da, aynı şekilde Muhacirlerin fakirlerine dağıtıyordu.⁴⁹

Şîa'ya göre Resulullah (sav), Hayber fethinde, hissesine düşen ganimet malından Fedek denilen hurmalığı, 17/İsrâ 26. ve 30/Rum 38. ayetlerdeki emir mucibince, en yakını olan Hz. Fâtıma'ya vermişti. Hz. Ebu Bekr, bu hurmalığı miras saymış, "Bizim mirasımız yoktur. Bıraktığımız şeyler sadakadır" mealindeki hadîse dayanarak, hurmalıkta çalışan adamları çıkartmış, Fedek arazisini Beytu'l-Mâl hesabına zapt etmişti. Şîa'ya göre Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'ye bilhassa taalluk eden bir hususun, hele "En yakın akrabaları uyar"⁵⁰ emri varken onlara bildiril-

⁴⁶ Fedek halkı ile yapılan anlaşma için bkz., Vâkidî, Muhammed b. Ömer b. Vâkid (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, thk., tkd: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984, II, 706-707; İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyri el-Basrî (262/845), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok, I, 193.

⁴⁷ Fey konusunda bkz., Fayda, Mustafa, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513; Demirci, Mustafa, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İst. 2003, 49-84.

⁴⁸ Bkz., İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyüb el-Hımyerî (213/828), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz., III, 353; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, thk: Abdullah Üneys et-Tıbâ-Ömer Üneys et-Tıbâ', Müessesetü'l-Meârif, Beyrut 1407/1987, 45; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh (463/1071), *ed-Dürer fi İhtisârî'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tlk., thr: Mustafa Dîb el-Buğa, Teclidu'l-Fidâ, Dimeşk 1984, 242.

⁴⁹ Bkz., Abdurrezzâk, b. Hemmâm es-Sanânî (211/827), *el-Mussannef*, I-XI, thk: Habîburrahmân el-A'zâmî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut tz., V, 471-472; İbn Sa'd, I, 503; Ahmed b. Hanbel, I, 4, 10; Ebu İsmail, Hammâd b. İshâk b. İsmail b. Zeyd el-Bağdâdî (267/880), *Tereketu'n-Nebî (sav)*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, yer yok 1404, 82; Belâzurî, 44-45; Taberî, II, 236; Ebu Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-Esferâinî (316/928), *Müsned*, I-V, thk: Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I. Bsk. Beyrut 1998, IV, 251.

⁵⁰ 26/Şuarâ 214.

memesi şaşılacak bir şeydir. Miras ayetlerinde de, Hz. Peygamber (sav)'in ve Peygamberlerin hasâisinden olan böyle bir kaydın bulunmaması, Kur'an'da Zekeriyâ Peygamber'in, kendisine ve Ya'kûb soyuna vâris olacak bir evlat istemesi,⁵¹ Süleyman Peygamber'in Dâvud Peygamber'e vâris olduğunun bildirilmesi⁵² ve Peygamberliğin miras yoluyla elde edilebilecek maddi bir şey olmayışı bu hayreti daha da artırır.⁵³

Öncelikle belirtelim ki, Fâtıma (ra)'nın Resulullah (sav)'den Fedegî kendisine hibe etmesini istediği, ancak Resulullah'ın bunu kabul etmediğine dair bir takım rivâyetler gelmiştir.⁵⁴ Aynı şekilde, Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebu Bekr'e gelerek, söz konusu arazileri Resulullah'ın kendisine hibe ettiğini ve buna şahitler getirdiğini, Hz. Ebu Bekr'in şahitlerin yetersizliği gerekçesi ile Hz. Fâtıma'nın isteğini geri çevirdiğini konu alan rivâyetler de vardır.⁵⁵

Gelen nakillerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Fâtıma daha sonra bu arazilerin kendisine hibe edildiği iddiasından, kendisine miras kaldığı iddiasına geçmiştir. Söz konusu rivâyetlere göre; Hz. Fâtıma ile Hz. Abbâs, Hz. Ebu Bekr'e gelerek, Resulullah'ın bıraktığı mirasın taksim edilmesini isterler. Ebu Bekr (ra), "*Resulullah, 'Bize mirasçı olunmaz, bıraktıklarımız sadakadır' demişti.*" diyerek onların bu teklifini reddeder. Hz. Âişe'nin rivâyetinde ise, "*Ben Resulullah'ın yapmış olduğu bir şeyi terk etmekten korkarım, Resulullah onu, nasıl işledi ise ben*

⁵¹ Bkz., 19/Meryem 5-6.

⁵² 27/Neml 16.

⁵³ Bkz., İbn Teymiyye, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdilhalim (728/1328), *Minhâcu's-Sünne fi Nakdi Kelâmi's-Şia ve'l-Kaderiyye*, I-IV, Bulak 1321, II, 157; İbn Kesir, V, 291; Dehlevî, Ebu Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm, *Muhtasar et-Tuhfetu'l-İsnâ Aşeriyya*, Arp. çev: Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer el-Eslemî, thk: Muhibuddin el-Hatîb, Mısır 1373, 270; Gölpınarlı, Abdalbaki, *Sosyal Açından İslâm Tarihi*, İst. 1991, 283.

⁵⁴ İbn Sa'd, V, 388; Belâzurî, 44-45.

⁵⁵ Bkz., Belâzurî, 43.

de öyle yapacağım.” der.⁵⁶ Ne var ki Hz. Ebu Bekr’in bu cevabı, Hz. Fâtıma’yı tatmin etmişe benzememektedir ve Hz. Fâtıma bu konuda ısrara devam edecektir. Bir rivâyette Hz. Fâtıma’nın Hz. Ebu Bekr’e, “*Sen ölünce, sana kim vâris olacak?*” dediği, Hz. Ebu Bekr’in, “*Çocuklarım*” diye cevap vermesi üzerine, “*Sana çocukların vâris oluyor da, ben niye babama vâris olamıyorum?*” dediği kaydedilmiştir.⁵⁷ Bu konudaki bir diğer rivâyette ise, Hz. Ebu Bekr, Peygamber’e mirasçı olmakla itham edilmektedir; “*Fâtıma, Ebu Bekr’e gelerek, “Sen ölünce sana kim mirasçı olacak?” diye sordu. Ebu Bekr, “Çocuğum ve ailem.” dedi. Fâtıma, “Peki öyleyse biz değil de, sen niye Resulullah’a mirasçı oldun?” dedi. Ebu Bekr, “Ey Resulullah’ın kızı, Allah’a yemin ederim ki ben babanın altınına, gümüşüne şunununa bununna mirasçı olmadım.” dedi. Fâtıma, “Hayber’deki payımız, Fedek’teki sadaka hissemiz?” deyince Ebu Bekr, “Ey Resulullah’ın kızı, ben Resulullah’ın, ‘Bu, hayatımda Allah’ın bizi beslediği bir yiyecektir, öldükten sonra Müslümanlar arasındadır’ dediğini işittim.” dedi.*”⁵⁸

Ancak rivâyetlerde dikkati çeken husus; Hz. Fâtıma’nın Hz. Ebu Bekr’in söylemiş olduğu hadîse karşı, kendisinin bunu bilmediğine, bundan dolayı da kabul edilemez olduğuna dair herhangi bir itirazda bulunmamasıdır. Hz. Fâtıma’nın böyle bir itirazda bulunmamış olması, Şîa’nın iddia ettiği taallukiyetin, herhangi bir önemi olmadığı, ya da bunun Hz.

⁵⁶ Bu hâdise için bkz., İbn Sa’d, II, 316; Ahmed b. Hanbel, I, 6-10; Buhârî, Ferâiz, 4; Müslim, Cihâd 52 (1759); Ebu Dâvud, Harac 18 (2968-2969); Ya’kübî, II, 127; Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân b. Dînâr (303/916), *Sünen*, I-VIII, şrh: Suyûtî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Kasmu’l-Fey, I; İbn Hibbân, Ebu Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretu’n-Nebeviyye ve Ahbâru’l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetü’l-Kütübî’s-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987, 426; Beyhâkî, VI, 297-303; İbn Kesîr, V, 287-289.

⁵⁷ İbn Sa’d, II, 315-316; Ya’kübî, II, 127; Tirmizî, Siyer 44 (1608).

⁵⁸ Belâzurî, 43-44.

Fâtıma tarafından dikkate alınmadığını gösterir. Nitekim bazı rivâyetlerde, Hz. Fâtıma'nın oralarda Resulullah'ın uygulamasını devam ettirmesi için, nâzır olarak kocasının görevlendirilmesini istemesi de durumu kabullendiğini gösterir. Ancak bu başvuru da Hz. Ebu Bekr tarafından, “*Ben Resulullah (sav)’in, geçimini sağladıklarınının geçimini sağlarım, nafakalarını verdiklerine de nafakalarını veririm.*” denilerek reddedilmiştir.⁵⁹

Hz. Ebu Bekr'in buralara Hz. Ali'yi nâzır olarak atamasının sebebini, Hz. Ali ile Abbâs'ın yine Fedek için Hz. Ebu Bekr'e başvurmalarını konu alan başka bir rivâyetten anlamaktayız; “*Hz. Ali ve Abbâs, Ebu Bekr'e gelerek, “Hayber'in yarı hissesi olan 18 pay, Benî Kureyza'nın arazileri ve Fedegi bize ver.” dediler. Ebu Bekr onlara, “Resulullah, ‘Biz Nebilere mirasçı olunmaz, bıraktıklarımız Müslümanlar için sadakadır’ dediğini işittim.*” dedi. Ashaptan bir grup kalkarak buna şahitlik ettiler. Bu sefer ikisi; “Onları bize ver, bizim elimizde olsun. Resulullah (sav) nasıl yapıyorsa, biz de öyle yapalım” dediler. Hz. Ebu Bekr, “Ben ondan sonra gelen idareciyim ve buna sizden daha fazla hak sahibiyim, onları Resulullah'ın harcadığı, kullandığı yerlerde kullanacağım.” dedi ve onlara vermeyi kabul etmedi.”⁶⁰

Bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere, Hz. Ebu Bekr, bunların işletilmesini, siyasî otoritenin görevi olarak görüyordu. Dolayısıyla Resulullah'ın otoritesini temsil konumunda olan halifenin sorumluluğunda olduğunu düşündüğü bir işte yetki paylaşımına gitmek istemiyordu. Hz. Ebu Bekr, oralardan Resulullah'ın ailesinin nafakasını veriyor, geriye kalanını yol-

⁵⁹ İbn Kesir, V, 289; VI, 333.

⁶⁰ Muhibbu't-Taberi, I, 131.

cular, fakirler ve miskinler arasında dağıtıyordu.⁶¹

Birçok varyantı olan, değişik rivâyetlerin konu edindiği Fedek meselesinin özü kısaca bundan ibarettir. Burada Hz. Ali'nin bizatihi görev için, Hz. Ebu Bekr'e başvurmuş olması, onun halife olarak Hz. Ali tarafından tanındığının da delilidir. Hz. Ebu Bekr'in Hz. Ali'yi görevlendirmekten çekinmesinin sebebi ise kanaatimizce; işlerin Hz. Ali'ye veya Benî Hâşim'e geçmesi korkusundan ziyâde, bu işin de ordu çıkarmak, amme işleri ile meşgul olmak gibi, halifenin görevleri arasında yer aldığını düşünmesindedir. Bu görevlendirmemede etken olan bir başka faktör ise, muhtemelen Hz. Ebu Bekr'in, Benî Hâşim'in bu yerleri maksadından başka gayeler için kullanmaları veya ayetin belirttiği hususun dışına çıkılarak hanedan arazileri hâline getirilebileceği endişesidir. Hz. Abbâs'ın mala olan hırsı, Hz. Fâtıma'nın orayı kendi hakkı olarak görmesi gibi noktalar, Hz. Ebu Bekr'in bu konudaki endişesini daha da artırmıştır. Resulullah'ın miras bırakmama meselesine gelince, öncelikle belirtmek gerekir ki, Risâlet sadece belli bir aileye hasredilmiş ayrıcalık vesilesi değildir. Risâlet vazifesinden dolayı, tevcih edilmiş olan bir takım dünyevî makam ve mallar da, sadece Hz. Peygamber'in bağlı olduğu aileye ve soya ait değildir. Nitekim yukarıda Şîî görüşte yer alan ve

⁶¹ Muhibbu't-Taberî, I, 131. Bu konuda başka bir miras talebi ise, Resulullah'ın zevcelerinden geldiği nakledilmiştir. Onlar, Hz. Osman'ı Hz. Ebu Bekr'e göndererek miraslarını istemeyi düşünmüşler ancak Hz. Âişe, "Resulullah 'Bize mirasçı olunmaz bıraktıklarımız sadakadır' dememiş miydi?" diyerek bunu engellemiştir. (Bkz., Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvattâ*, I-II, thk., tk: M. Fuâd Abdulbâki, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, Kelam 27; Buhârî, Ferâiz 3; Müslim, Cihâd 51 (1758); Ebu Dâvud, Harac 19 (2976-2977); Abdurrezzâk, V, 471-472; Ahmed b. Hanbel, I, 4, 10; İbn Şebbe, I, 196-197, 207; Ebu İsmail, 82; Ebu Avâne, IV, 251) Bununla beraber bu konudaki rivâyetler üzerinde bir takım oynamaların yapıldığını da söyleyebiliriz. Nitekim Belâzuri'nin naklettiği bir rivâyette konu edilen; Resulullah'ın eşlerinin, Ebu Bekr'den Resulullah'ın Hayber ve Fedek'teki mirasını almak istemeleri üzerine Hz. Âişe'nin, "Allah'tan korkmuyor musunuz? Resulullah'ın, "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız ancak sadakadır... Öldüğümde benden sonraki idarecinindir" dediğini duymadınız mı?" (Belâzuri, 42) şeklindeki sözleri, siyâsî otoritenin uygulamasının rivâyet formuna dönüştürülmesinden başka bir şey değildir.

Gölpınarlı'nın delil olarak ileri sürdüğü 17/İsrâ 26. ayette, “*Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver, elindekileri saçıp savurma.*” denirken, 30/Rum 38’de ise, “*Yakınlığı olana, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver.*” denilerek, Resulullah’ın sadece yakınını gözetmesi bir bakıma engellenmiştir.

Resulullah’a has kılınmış olan feyin de kimler için olduğu, 59/Haşr 7’de açık bir şekilde belirtilmiştir; “*Allah’ın fethe-dilen memleket halkının mallarından Peygamber’ine verdikleri, Allah, Peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Ta ki, içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir metâ olmasın...*” Bu ayetlerden sonra Hz. Peygamber’in buraları hibe etmesinden veya sadece kendi ailesinin, soyunun istifade edebileceği bir miras konusu yaptığından bahsetmek mümkün değildir.

Hz. Fâtıma’nın kabul edemediği veya Hz. Ebu Bekr’e kırgınlığına sebep olan bir diğer husus ise, Hz. Ebu Bekr’in Hz. Ali’yi görevlendirmemiş olmasıdır. Bu görevlendirmeyi, İmâduddîn Halîl’in de belirtmiş olduğu gibi,⁶² “*otorite mücadelesi*” ya da “*siyasal bir mücadele davası*” olarak değerlendirmek mümkündür. Hz. Ebu Bekr’in siyasî yetki ve sorumluluğu altında olan bir görevden feragat etmesi, başlangıç itibariyle hilâfetin gücünü zedeleyebilirdi. Hz. Ebu Bekr, bir nevi bu kararıyla hilâfet müessesesini korumuş oluyordu. Ama Hz. Ömer, muhtemelen taşların yerine oturmuş olmasından dolayı aynı yetkiyi Hz. Ali ile Hz. Abbâs’a devretmiştir.

Burada şunu da ifade edelim ki Resulullah’ın, “*Biz Peygamberler cemaati miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır.*” hadîsi, “*Süleyman, Davut’a vâris oldu*”⁶³ “*Bana bir çocuk ihsan buyur ki, bana da mirasçı olsun, Ya’kûb ailesine de mirasçı olsun.*”⁶⁴ ayetlerine muhalif değildir. Musâ (as)’ın Dâvud

⁶² Halil, 20.

⁶³ 27/Neml 16.

⁶⁴ 19/Meryem 5-6.

(as)'a mirasçı olması, mal konusunda değil, saltanatı, ilmi ve nübüvveti hususundadır. Zira mal olsaydı, Dâvud (as)'ın on dokuz oğlu vardı. Bunun sadece Süleyman (as)'a tahsisinin anlamı olmazdı. Ayrıca ayetin öncesinde de verâsetin kitap olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ Zekeriyâ (as) için de aynı şeyler söz konusudur. Çünkü Zekeriyâ (as) bir marangozdu ve dünyalık olarak bir mala sahip değildi. Ayette, "...*Bana ve Ya'küb ailesine vâris olsun*" denilmektedir. Yahyâ (as)'ın, Zekeriyâ'ya mal bakımından vâris olması mümkün değilken, bütün Benî İsrâil'e mal bakımından bir verâseti zaten mümkün olamaz. Burada da kastedilen aynı şekilde nübüvvet ve ilimdir.⁶⁶ Nübüvvetin de anlaşıldığı şekliyle miras konusu olamayacağı açıktır. Bunun için buradaki verâseti, halef olma manasında anlamak, ya da Allah'ın istediğine tahsis kıldığı bir ilim şeklinde değerlendirmek gerekir.

Hz. Ebu Bekr ile Hz. Fâtıma arasında vukû bulan kırgınlık Şiî tarihçilere göre vefatına kadar devam etmiş ve hatta cenazesine onların çağrılmasını dahi istememiştir. Bu şekildeki rivâyetlere Sünnî kaynaklarda da zaman zaman işaret edilmiştir. Biz burada herhangi bir tercih yapmamakla beraber, bunun aksini ifade eden rivâyetlerin de geldiğini belirtelim.⁶⁷ Ayrıca İbn Sa'd'da geçen Şa'bi ve Hammâd'dan gelen rivâyetlere göre Hz. Fâtıma'nın cenaze namazını Hz. Ebu Bekr

⁶⁵ Bkz., İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Te'vilu'l-Muhtelif'l-Hadis (Hadis Müdafası)*, çev: M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1979, 398-399; İbn Teymiye, II, 164-165; İbn Kesir, V, 290; Heytemî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Hacer (974/1567), *es-Sevâik fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bida' ve'z-Zenedika*, Kahire tz., 24; Dehlevî, 271.

⁶⁶ İbn Kuteybe, 395-396; İbn Teymiye, II, 165; İbn Kesir, V, 290-291; Dehlevî, 271.

⁶⁷ "Fâtıma (ra) hastalandığında Ebu Bekr onun yanına girmek için izin istedi. Ali, Fâtıma'ya "Ebu Bekr kapıda bekliyor. İstersen ona izin ver." dedi. Hz. Fâtıma, "Bu senin hoşuna gider mi?" diye sordu. Hz. Ali, "Evet" deyince, Fâtıma, Hz. Ebu Bekr'e izin verdi, o da yanına girerek ondan özür diledi, onunla konuşarak gönlünü aldı. Hz. Fâtıma da, ondan razı olarak, hakkını helal etti." İbn Sa'd, VIII, 27.

kıldırılmıştır.⁶⁸

Netice itibariyle Fedek arazisi ile ilgili olarak Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebu Bekr'den üç talebi olmuştur;

1-Fedek arazisinin Resulullah tarafından kendisine hibe edildiği ve söz konusu hibeye riâyet edilmesi,

2-Buraların Resulullah'tan kendisine kalan miras olduğu ve miras hükümlerine göre işlem yapılması,

3-Resulullah zamanındaki uygulamanın devamı için Hz. Ali'nin görevlendirilmesi.

Hz. Ebu Bekr, Hz. Fâtıma'nın birinci isteğini şahitlerin yetersizliğinden, ikinci talebini, “*Bıraktıklarımız sadakadır*” hadisine dayanarak ve üçüncü talebini de muhtemelen “otoritenin/yetkinin bölünmezliği” düşüncesinden hareketle reddetmiştir. İleride de geleceği üzere Hz. Ömer zamanında, hibe talebi geri çekilmekle beraber miras ve görevlendirme taleplerinin Hz. Ali ve Abbâs tarafından devam ettirildiği, ancak sorunun temelde çözülemediği görülmektedir. Sonuçta ne olursa olsun ilk halifelerin bu malları kendileri ve aileleri için kullandıklarına veya mülkiyetlerine geçirdiklerine dair en ufak bir nakil söz konusu değildir. Hz. Ali'nin de, hilâfeti döneminde söz konusu arazilerin mevcut statüsünü korumuş olması, muhtemelen bu uygulamanın doğruluğuna -siyaseten de olsa- ikna olduğunu gösterir.

Hz. Fâtıma'nın bu konudaki taleplerinin kabul edilmiş olmasının, Hz. Ebu Bekr'le arasında bir kırgınlığı gündeme getirdiği muhakkaktır. Ancak bu kırgınlığın Hz. Ali-Hz. Ebu Bekr ilişkilerini olumsuz anlamda etkilediğini söylemek biraz zor görünmektedir. Ayrıca bütün bu süreç dâhilinde Hz. Fâtıma'nın meşru halife olarak Hz. Ebu Bekr'e başvurması, verilen kararın siyaseten sorgulanmaması gibi hususlar sorunun, hilâfet bağlamında değerlendirilmediğinin de göstergesi-

⁶⁸ İbn Sa'd, VIII, 29.

dir. Yani Şîh tarih yorumunun hâdiseyi, iktidar-kapital ilişkisi düzlemine taşıma arzusu, tarihî pratikle mezhebî teori arasındaki tenakuz sebebiyle geçerli verilerden mahrumdur ve mezhebî kabuller haricinde bir geçerliliğinden bahsetmek mümkün değildir.

4. Sosyal Münasebetler

4. 1. İlk İlişkiler

Hız. Ali ile Hız. Ebu Bekr arasındaki ilişkilere dikkat edilecek olursa, hemen Resulullah'ın vefatından sonra başladığı, Hız. Ali'nin hilâfet meselesindeki beklentilerinden dolayı aralarına herhangi bir soğukluğun girmedığı görülür.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Resulullah'ın vefatından sonra Hız. Ali ile Hız. Ebu Bekr arasındaki sosyal diyebileceğimiz ilk münasebet, konuşma şeklinde geçer ve Hız. Ebu Bekr'ın Hız. Ali'yi üzgün görmesi ile başlar. Hız. Ebu Bekr ona, "Seni üzgün görüyorum?" diye sorunca, Hız. Ali üzgün ve düşünceli olmasından, "Şüphesiz ki o benim yasımdır, seni ilgilendirmez." der. Hız. Ali bu cevabıyla Resulullah'ın vefatını kastetmektedir. Hız. Ebu Bekr onun vermiş olduğu cevaba, "Bakın ne diyor? Allah aşkına söyler misiniz, Resulullah'ın vefatına benden daha çok üzülen birini görüyor musunuz?" der.⁶⁹

Resulullah'ın vefatından sonraki kısa dönemde, bir diğer hâdiseye ikinci namazı çıkışı olur; "Hız. Ebu Bekr ve Hız. Ali ikinci namazını kıldıktan sonra beraber yürümeye başladılar. Ebu Bekr yolda Hasan'ın çocuklarla oynadığını görünce, onu omuzlarına aldı ve ona hitaben, "Babam sana feda olsun, Ali'ye değil, Resulullah'a benziyor" dedi. Bu sırada Ali gülüyordu."⁷⁰ İbn Kesîr'in, bu rivâyeti Hız. Ali'nin Hız. Ebu Bekr'e sanıldığını-

⁶⁹ İbn Sa'd, II, 312.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 8; Buhârî, Fedâilu'l-Ashâb 22; İbn Kesîr, V, 286; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328, I, 329; Suyûtî, 85.

dan daha önce beyat etmiş olduğuna delil getirdiğini de ayrıca belirtelim.⁷¹

Bu döneme ait başka bir hâdis ise, Hz. Ebu Bekr minberde iken cereyan eder. Hz. Ebu Bekr hutbe için Resulullah'ın minberinde bulunduğu bir sırada Hasan mescide girerek, doğru minbere çıkar ve Hz. Ebu Bekr'e, "*Babamın minberinden aşağı in.*" der. Hz. Ebu Bekr, "*Doğru söyledin, o senin babanın minberidir. Benim babamın değil.*" diyerek, Hasan'ı kucağına alır ve ağlamaya başlar. Bu esnada mescitte bulunan Ali ayağa kalkarak, "*Yemin ederim ki, bunu ben emretmedim*" der. Hz. Ebu Bekr, "*Doğru söyledin, zaten seni bir şeyle itham etmiyorum.*" diye cevap verir.⁷²

Bütün bu hâdiselerden çıkan sonuç; her ikisinin de birbirlerine karşı davranışlarının, Resulullah hayatta iken nasılsa aynı çizgide, yani dostâne, dürüst, samimi ve içtenlikle devam ettiği, aralarında herhangi bir kırgınlık veya küskünlüğün olmadığıdır.

4. 2. Hz. Ali'nin Çocuklarının İsimleri

Şia'nın iddiasının özeti; Hz. Ali'nin Ebu Bekr ve Ömer'i sevmediği, onlara karşı takiyye yaptığı şeklindedir. Bu iddia çerçevesinde bir insanın sevmediği, onlara karşı takiyye yap-

⁷¹ Bkz., İbn Kesîr, V, 286.

⁷² Muhibbu't-Taberî, I, 139; Suyûtî, 75; Heytemî, 108. Benzer bir hâdisenin Hz. Ömer'le Hz. Hüseyin arasında geçtiği de nakledilmiştir. Söz konusu hâdiseye göre; "*Hz. Ömer minberin üzerinde hutbe irâd ediyordu. Hz. Hüseyin, ona doğru kalkarak, "Babamın minberinden in." dedi. Hz. Ömer, "Evet, babanın minberi, benim babamın minberi yok. Bunu sana kim söyletti?" dedi. Ali kalktı ve "Allah'a yemin ederim ki, bunu ona hiç kimse emretmedi." dedi. Hüseyin'e yönelerek de, "Muhakkak ki seni cezalandıracağım." dedi. Hz. Ömer, "Kardeşimin oğluna dokunma, o doğruyu söylemiştir. Minber babasının minberidir." dedi.*" Bkz., Muhibbu't-Taberî, II, 22; Suyûtî, 133-134. *el-İsâbe*'deki ekte, Hz. Hüseyin'in daha sonra Hz. Ömer'in kucağına oturarak elindeki taşlarla oynadığı yer almaktadır. Bkz., İbn Hacer, I, 333; Kandehlevî, İbn Kesîr'in, bu rivâyetin senedinin zayıf olduğunu söylediğini belirtir. Bkz., Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Sahabe*, I-III, tlk, nşr: N. Abbâs, M. Ali Devle, Dımeşk 1993, II, 452.

mak zorunda kaldığı kimselerin isimlerini çocuklarına ad olarak seçmiş olmasının izahını yapmak mümkün değildir. Hz. Ali'nin çocuklarının isimleri arasında Ebu Bekr ve Ömer isimleri de yer almaktadır.⁷³ Bu da mezkûr iddianın tarih açısından -Hz. Ali özelinde- pek de sağlam bir temeli olmadığını işaretidir.

4. 3. Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekr Hakkındaki Sözleri

İnsanın, birileri hakkındaki düşüncelerini en iyi yansıtan şeylerin başında söylemiş olduğu sözleri gelir. Hz. Ali'nin, Hz. Ebu Bekr'le ilgili düşüncesini kendi sözlerinden vermek için aldığımız örnekler, sadece kaynaklarda yer alanların cüzî bir kısmıdır. Zira hepsini almamız mümkün olmadığı gibi, verilen örneklerin de maksada ulaşmak için kâfi olduğu kanısındayız:

a-Hz. Ali minberde şöyle diyordu; “*Dikkat edin! Ebu Bekr merhametli, ince kalpli birisidir. Dikkat edin! Ömer de Allah için nasihat eden nasihatçidir.*”⁷⁴

b-Ali'ye, Ebu Bekr ve Ömer'den sorulduğu zaman, “*O ikisi, doğru yola ileten, hidayet rehberiydiler. Onlar ıslah ediciler ve doğru görüş sahibiydiler...*” diye cevap verir.⁷⁵

c-Hz. Ali, Resulullah'ın, “*Allah, Ebu Bekr'e rahmet etsin, beni kızıyla evlendirdi, hicret yurduna taşıdı, Bilâl'i azat etti, malından beni faydalandırdı.*” dediğini rivâyet etmiştir.⁷⁶

d-Ebu Bekr vefat ettiği gün Ali b. Ebî Tâlib, Ebu Bekr'in bulunduğu evin önünde durarak “*Allah sana rahmet etsin, sen*

⁷³ Bkz., İbn Sa'd, II, 20; Ya'kûbî, II, 213; İbn Hibbân, *es-Sıretu'n-Nebeviyye*, 553; Rızâ, Muhammed, *İmâm Ali b. Ebi Tâlib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., 9.

⁷⁴ İbn Sa'd, III, 171.

⁷⁵ İbn Sa'd, III, 210.

⁷⁶ İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Mısır 1280, IV, 65; İbn Kesir, VII, 306; Suyûti, 48; Heytemî, 48.

Resulullah'ın güvendiği, sırdaşı, dostu, meşveret arkadaşı, ilk Müslümanlığını ilan eden, iman açısından en ihlaslı olan, Allah'tan en çok korkarsın..." şeklinde devam eden uzun bir mersiye dizer.⁷⁷

e-Hz. Ali, "Allah, Resulüne kendisini Arap kabilelerine arz etmesini emredince, Resulullah, ben ve Ebu Bekr Arap kabile meclisine gittik. Ebu Bekr, Arapların neseplerini çok iyi biliyordu. Kendisi öne geçti, zaten kendisi bütün hayırlarda öne geçerdi."⁷⁸

f-Hz. Ali, "Allah, Ebu Bekr'e rahmet etsin, o insanlar içerisinde Kur'ân konusunda onu cemetmekle en büyük ecri kazandıdır."⁷⁹

g-Vefatı esnasında Hz. Ali'ye birini halife bırakması söylendiği zaman o, "Allah sizin için bir hayır dileyecek olursa, bizi Resulullah'tan sonra en hayırlımız üzerine topladığı gibi, sizi de en hayırlınız üzerinde toplayacaktır." diye cevap verir.⁸⁰

Hz. Ali'den *Nechu'l-Belâğa*'da yer alan "Şıkşikiyye Hutbesi" ve bir takım sözleri dışında, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer hakkında ta'n edici bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Dehlevî'nin, *Nechu'l-Belâğa* hakkındaki sözleri de, bu ta'n edici

⁷⁷ Bkz., Muhibbu't-Taberî, I, 183-184.

⁷⁸ İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 97; Muhibbu't-Taberî, I, 102.

⁷⁹ Muhibbu't-Taberî, I, 109; Suyûtî, 72.

⁸⁰ İbn Kesîr, VIII, 14; Hz. Ali adına Hz. Ebu Bekr'in faziletine dair yalan haberler üretildiğini veya siyasi bir takım sorunların çözdürüldüğünü de ifade edelim. Bu tür rivâyetlere örnek olarak iki nakil vermek mümkündür; "Bir adam Hz. Ali'nin yanına gelerek, "Ey Müminlerin emiri, Muhâcir ve Ensâr senin önceliğin ve hakkın varken nasıl oldu da, Ebu Bekr'e beyat etti?" diye sordu. Hz. Ali, "Yazıklar olsun sana, Ebu Bekr beni dört hususta geçmiştir ki, benim bu hususlarda ona yetişmem olanaksızdır. O, İslâm'ı ilk ilan edendir, Resulullah'a hicrette arkadaşlık etmiştir, namazda o öne geçirilmiştir. Allah, bütün insanları zemmederken, Ebu Bekr'i övmüştür. Allah'ın rahmeti Ebu Bekr'in üzerine olsun, onun ruhuna benden selam götürsün." dedi." Bkz., Muhibbu't-Taberî, I, 56. İkinci rivâyet ise fazilet mücadelesini bağlamında dile getirilmiştir; "Hz. Ali minbere çıkarak Allah'ı hamd ve sena ettikten sonra, "Resulullah'tan sonra bu ümmetin en faziletlisi Ebu Bekr'dir. Şu andan itibaren kim bundan başka bir şey söylerse, iftira etmiş olur ve ona iftiracıya gereken ceza verilir." dedi." Bkz., İbnu'l-Esir, III, 216; IV, 66; Suyûtî, 42.

ifadelerin nereden kaynaklandığını açıklamaktadır; “...Kardeşi Murtaza'nın yardımıyla Şerif Radî'nin Şîa için telif etmiş olduğu *Nehcu'l-Belâğa*'dan başka bir şey kalmamıştır. Onlar bunu yazarken, Emiru'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib'in kısa ve veciz hutbelerini almışlar, onların üzerine Ali'nin kendi kardeşleri olan sahabîlerin zemmini içeren veya kendi hevâlarından neşet eden düşüncelerini ilave etmişlerdir. *Nehcu'l-Belâğa*'da Emiru'l-Müminîn'in sahih sözü ancak kitabın onda biri veya bunun da yarısı kadardır. Geriye kalanı Radî ve Murtaza'nın sözleridir.”⁸¹

Hz. Ebu Bekr ile Hz. Ali arasındaki münasebetlerde karşılıklı sevgi ve saygının yanında samimiyetin ön planda rol oynadığı görülmektedir. Hz. Ali, gerek fikrini belirterek yol gösterme hususunda olsun, gerekse de diğer dinî, sosyal münasebetlerinde olsun herhangi bir şekilde yadırganacak tutum içerisinde olmamış, olduğundan farklı davranmamıştır. Bu da onun bu dönem zarfında herhangi bir kırgınlığı olmadığını, evine çekilip onlarla alakayı kesme gibi, fiilî bir durumun yaşanmadığını, kısacası takiyye ile amel etmediğini gösterir.

Başlangıçta, mevcut beklentilerin karşılanmamış olmasından kaynaklanan şaşkınlık ve durumu kabullenememe, sanıldığı aksine eylemlere ve ilişkilere olumsuz anlamda yansımamış, beyatin süresi her ne olursa olsun, ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir.

II. Hz. Ömer-Hz. Ali Münasebetleri

1. Siyasî Münasebetler

Hastalığı sırasında, kendisinden sonra kimin halife olacağı meselesinin tekrar gündeme gelmesi üzerine Hz. Ebu Bekr, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Osman'la ayrı ayrı Hz. Ömer hakkında istişare eder. Onlar Ömer (ra)'ın sert olduğunu bildirmekle beraber, içlerinde en hayırlılarından olduğunu söyler-

⁸¹ Dehlevî, 64.

ler. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekr de, düşündüğünü uygulamaya koyarak, halifelğe Hz. Ömer'i atar.⁸²

Hz. Ebu Bekr, Resulullah'ın vefatından sonra olanları göz önüne alarak, ümmetin muhtemel yeni bir krize düşmesinden korkmuştu. Zira bir taraftan Ridde Savaşlarının henüz izi silinmemiş ve çevre Araplarına olan güvensizlik hâli devam ederken, diğer yandan da İslâm tehlikesinin farkına varan Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları büyük ordular hazırlamaktaydılar. Böyle kritik bir dönemde, genç İslâm devletinde yaşanacak bir hükümet krizi, devletin sonunu hazırlayabilirdi. Bunları iyi idrak eden Hz. Ebu Bekr de Hz. Ömer'i atamıştır. Nitekim kendisi de, *"Onlar için fitneden korktum."*⁸³ diyerek bu atamadaki amacını açıklamıştır. Ancak burada konumuz, halife tayini olmadığı için, Hz. Ömer'in niçin atandığı veya şekli üzerinde durmayacağız.⁸⁴

Her hâlükârda Hz. Ömer ikinci halife olarak tayin edilmişti. İnsanların bu tayin karşısındaki tavırları beklenilenden farklı olmamıştır. Çünkü Hz. Ebu Bekr daha hayatta idi ve dolayısıyla insanlara atanan halifeyi tanımaktan ve beyat etmekten başka bir tercih hakkı kalmamıştı.

Hz. Ali'nin bu tayin karşısındaki tutumunun nasıl olduğu hususunda birbirinden farklı iki değişik rivâyet gelmiştir. Bu rivâyetlerin birincisine göre; *"Ebu Bekr'in hastalığı iyice ağırlaşınca, odasından insanlara görünerek, "Ey insanlar, ben size birisini atadım. Ona razı oluyor musunuz?" diye sordu. İnsanlar, "Razı olduk, ey Resulullah'ın halifesi." diye cevap verirken Ali, "Ömer'den başkasına razı olmayız." dedi. Bunun üzeri-*

⁸² İbn Sa'd, III, 199-200; Ya'kûbî, II, 136; Taberî, II, 618-621; İbn Hibbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 453-454; İbnu'l-Esîr, IV, 69; İbn Kesîr, VII, 18.

⁸³ İbn Sa'd, III, 200.

⁸⁴ Halife seçimleri konusunda özel bir çalışma için bkz., Azimli, Mehmet, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, (2007), 35-59.

ne Ebu Bekr, “O, Ömer’dir.” dedi.”⁸⁵ İkinci rivâyete göre ise; “Ebu Bekr’in, Abdurrahman b. Avf ve Osman’la yalnız görüştüğünü öğrenen Ali ve Talha, Ebu Bekr’in yanına girerek, ‘Senden sonra insanlara halife olarak kimi bıraktın?’ diye sordular. O, “Ömer’i” cevabını verince onlar, “Ömer’in insanlara karşı ne kadar şiddetli olduğunu bildiğin halde, onu atamış olmandan dolayı Rabbine ne diyeceksin?” dediler. Bunun üzerine Ebu Bekr, “Beni Allah’la mı korkutuyorsunuz? Ben, Ömer’i sizden daha iyi biliyorum. Allah bunu bana sorarsa, O’na, ‘onların üzerine kullarının en hayırlısını bıraktım’ derim.” dedi.”⁸⁶

Kanaatimizce birinci rivâyet daha çok Hz. Ömer’in fazileti bağlamında kurgulanmış bir rivâyettir. Hilâfet beklentisinin veya gerçekten de Hz. Ömer’in karakterinin, ikinci rivâyette konu edilen Hz. Ali’nin itirazını gündeme getirmiş olması mümkündür. Atamanın değişmeyeceğini bilmesine karşın Hz. Ali’nin bu isme itiraz etmesi, takiyye teorisini ciddi anlamda zedelemektedir. Çünkü sonuç itibariyle bu davranışta, mevcut olan otoriteye karşı koyma vardır. Hatta burada Hz. Ali için bir ‘hayati tehlike’ durumundan da söz etsek, her halde Şii bakış açısına göre fazla abartmış olmayız. Buradaki bir diğer husus ise, Hz. Ali’nin, itirazını atamaya değil de, atamada konu olan isme yöneltmesidir. Zira Şii tarih kurgusuna göre burada, Hz. Ali’nin, nasstan kaynaklanan bir hakka gönderme yapması gerekirdi.

Hz. Ömer’le Hz. Ali arasındaki ilk münasebet olarak değerlendirilebileceğimiz beyat hususunda ise, kaynaklarımız, Hz. Ali’nin her hangi bir duraklaması veya gecikmesinden bahsetmemektedirler. Muhtemelen o da, diğer Müslümanlarla beraber aynı anda beyat etmiştir.

⁸⁵ İbnu’l-Esîr, IV, 70; Muhibbu’t-Taberî, II, 66; Suyûtî, 78.

⁸⁶ İbn Sa’d, III, 274; Beyhâkî, VIII, 149; Suyûtî, 78.

1. 1. Medine'de Hz. Ömer'in Vekillliğini Yapması

Rivâyetler; Hicrî 14⁸⁷ ve 15.⁸⁸ yıllarda olmak üzere iki defa Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in vekillliğini yapmış olduğunu ifade etmektedir. Günümüz Türk siyasi hayatında zaman zaman alevlenen vekâlet tartışmalarının temelinde güven(sizlik) duygusunun hâkim olduğunu düşünecek olursak, Hz. Ömer'in vekâlet bırakmada herhangi bir surette güven sıkıntısı yaşamadığını pekâlâ söyleyebiliriz. Şayet Hz. Ömer, Hz. Ali'ye karşı bir güvensizlik duysa veya davranışlarında bir anormallik sezse idi, onu vekili olarak bırakması hâliyle söz konusu olmazdı. Ayrıca Hz. Ali'nin evinde oturarak işlere karışmadığı, halifelerin Hz. Ali ve Benî Hâşim'i görevlendirmekten çekinmeleri iddiaları da bu vekâlet görevi ile ciddi anlamda temelini yitirmektedir. Vele ki Hz. Ömer'in, bu atamalarındaki amacı; Benî Hâşim'in veya Hz. Ali'nin muhalif konumlarını güçlendirmek için bir nevi gönül alma olsa dahi söz konusu ettiğimiz "güven" veya "görev alma" gerçeğini değiştirmedigi açıktır.

1. 2. İstişare Meclisinde Hz. Ali

Hz. Ömer'in, sahabenin büyüklerinden ve rey sahiplerinden oluşan bir danışma kurulu vardı. Bunlar; Abbâs b. Abdilmuttalib, Abdullah b. Abbâs, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib, Muâz b. Cebel, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit'ten oluşuyordu.⁸⁹ Hz. Ömer'in, "Ali'nin olmadığı bir meselede Allah'a sığınırım."⁹⁰ şeklindeki sözü, Hz. Ali'nin bu meclislerdeki konumuna işaret etmesi açısından önemlidir. Bu dönemde Hz. Ali, Hz. Ömer'in istişare ettiği, fet-

⁸⁷ Bkz., Taberî, III, 3; İbn Kesîr, VII, 35.

⁸⁸ İbn Kesîr, VII, 55.

⁸⁹ İbn Sa'd, II, 350; İbn Kesîr, VII, 225, Neccâr, 25.

⁹⁰ İbn Sa'd, II, 339; İbn Sa'd, II, 339-340; Muhibbu't-Taberî, II, 198; Suyûtî, 160; Rızâ, 18] şeklindeki sözünü de burada zikretmek gerekir.

va sorduğu önemli işleri danıştığı müsteşarı konumundadır.⁹¹

Şii müellifler, Hz. Ali'nin bu yardımlarını İslâm'ın maslahatını gözettiği için yaptığını söylemektedirler.⁹² Hâliyle bu görüşe herhangi bir itirazımızın olması söz konusu değildir. Ancak bunun takiiye ile ilintilendirilmesi sorunun temelini oluşturmaktadır ki asıl sorgulanması gereken de budur.

Burada Hz. Ali'nin yol gösterdiği yerlerden bazılarına örnek olarak;

a-İranlıların Nihâvend'de toplandıkları haberi üzerine, asker toplama konusunda yapılan istişarede, "...*Sen kolyedeki incileri bir arada tutan, onları dağıtmayan ip konumundasın. Şayet o kesilirse incilerin hepsi dağılır ve bir daha toplanmazlar. Araplar bu gün az, onlar çoksa, İslâm azizdir. Sen değirmen taşının mili ol ve değirmeni Arapla döndür. Şayet Şamlılar ülkelere çıkarırsa Rum, Yemen boşalırsa Habeşliler, buraların halkı giderse de çevreden fırsat kollayan Araplar hücum edecektir. Öyle ki senin için arkanda bırakmış olduğun şeyler, önünde bulunan düşmandan daha önemli bir noktaya gelir. Farşlılar da seni gördüklerinde bu Arab'ın köküdür, şayet onu keserseniz onlardan kurtulursunuz diyecekler, daha şiddetli bir şekilde saldıracaklardır. Onların sayılarının çokluğu hususuna gelince, biz ne Nebî (sav)'in zamanında, ne de daha sonra sayımızın çokluğu ile savaştık. Sen yerinde dur ve Kûfelilere yaz, onların üçte ikisi gelsin, Basra'ya ve diğer yerlere de aynı şekilde yaz.*"⁹³ şeklindeki görüşünü,

b-Bizans'la yapılacak olan bir savaşa İmparatorun bizzat katılacağı haberinin gelmesi üzerine, Hz. Ömer'in de katılıp

⁹¹ Bkz., Neccâr, Abdulvehhâb, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Beyrut 1990, 343.

⁹² Bkz., Tavîl, Muhammed Emîn Ğâlib, *Târihu'l-Aleviyyîn*, Lazkiye 1924, 88.

⁹³ Dineverî, Ebu Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tiwâl*, thk: Abdulmünim Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Bsk., Kahire 1960, 133-135; Taberî, III, 209-212; İbn Hibbân, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 483-485; Şerîf Radî (404/1013), *Nehcü'l-Belâğa*, şrh: Muhammed Abduh, I-IV, Beyrut 1993, II, 320-321; İbn Kesir, VII, 106-107.

katılmaması konusunda yapılan istişarede, “...Şayet sen kendin bu düşmana karşı yürüyüp, onlarla karşılaşırsan, Müslümanların memleketlerinde ona sığınabilecekleri bir konumda olmazsın. Senden sonra onların dönebilecekleri kimseleri kalmaz. Onlarla savaşmak için savaş tecrübesi olan birisini ve onunla beraber cesur, kahraman savaşçılar, nasihatçiler gönder. Şayet Allah onları zafere kavuşturursa, bu istediğin şeydir. Yok diğer türlü olursa sen Müslümanların sığınağı olursun.”⁹⁴ şeklindeki görüşünü,

c-Benî Tağlib heyeti cizye olarak isimlendirmeden, vergi verme talebi ile geldikleri zaman, onlardan sadakayı iki kat alma önerisini,⁹⁵

d-Hz. Ömer'in maaşı konusunda “*Senin ve ailenin geçimini iyi bir şekilde sağlayacak kadarının dışında, bu malda hakkın yoktur. Bu da sabah ve akşam olmak üzere iki öğün.*”⁹⁶ şeklindeki görüşünü,

e-Küfe topraklarının ne yapılacağı hususunda, “*Şayet şimdi oraları paylaşırsan, bizden sonra gelecekler için bir şey kalmaz. Fakat toprakları sahiplerine bırak işlesinler. Onun geliri alırsın. Böylece hem bizim, hem de bizden sonrakiler için bir gelir olur.*”⁹⁷ şeklindeki görüşünü,

f-İran Savaşlarından gelen ganimetler arasında yer alan değerli bir halının ne yapılacağı hususunda, “*Bildiğin şeyi bilmezlikten gelme! Yakinine şek karıştırma! Senin dünyada ancak yiyip tükettiğin, giyip eksilttiğin veya verip geçtiğin şey ka-*

⁹⁴ Şerif Radi, II, 309.

⁹⁵ Taberî, III, 158; İbn Kesîr, VII, 76.

⁹⁶ İbn Sa'd, III, 307; Suyûtî, 132; Rızâ, 38.

⁹⁷ Ya'kübi, II, 151; Taberî, III, 160. Hz. Ali ile Hz. Ömer'in görüşlerinin birleştiği bir diğer husus ise; Kadisiyye ve Dımeşk'in fethinden sonra gelen mallar hususunda olmuştur. Bkz., Taberî, III, 112.

dar bir nasibin vardır."⁹⁸ şeklindeki görüşünü,

g- Takvimin tespiti konusunda, "*Resulullah (sav)*'in şirk topraklarını terk ederek hicret ettiği gün."⁹⁹ şeklindeki görüşünü, verebiliriz.

Hiz. Ali'nin bu tür uyarı ve yol göstermelerinde, bazen Hiz. Ömer'i sert denilebilecek bir üslupla uyardığı dikkat çekmektedir. Şayet takiiye iddiaları doğru olsaydı, böyle bir üslubun asla olmaması gerekirdi. Ancak Hiz. Ali'nin yaptığı; doğru bildiğini herhangi bir çekince veya art niyet taşımadan ifade etmektir.

Burada Zahir ve Bûtî'den yapacağımız alıntılar, sanırız bütün bu rehberlikleri değerlendirmeye kâfidir. Bûtî, "*Hiz. Ömer'in hilâfeti üzerinde düşünen kişi, Ali ile Ömer arasındaki teavünü bütün açıklığı ile görür. Hiz. Ali, bir hükümde veya müşkülâtta Hiz. Ömer'in istişare ettiği kişilerin başında gelmektedir. Ali bir şey gösterdiğinde, Hiz. Ömer bunu hemen kabul ederek, onu yerine getirmektedir. Hiz. Ali'nin, Hiz. Ömer'e onun ordunun başında cihada çıkmak istediğinde yaptığı nasihat, dostun sevdiği kişiye olan düşkünlüğü, onu koruması ve onun yok olması için yaptığı bir nasihattir.*"¹⁰⁰ derken, İhsân İlâhî Zahir de bu konuda, "*Onları takiiye yapmaya zorlayan nedir? Bu işleri yapmaları ve bu sözleri sarf etmeleri için onları tehdit eden neydi? Eğer Hiz. Ali, Hiz. Ömer'e kızıyor olsaydı, Rum ve İran seferlerine bizzat katılma hususunda kendisiyle istişare ettiği zaman, savaşta öldürülüp kendisinin de ehl-i beyt'in de rahat et-*

⁹⁸ Taberî, III, 130; Rızâ, 39-40. Başka bir yerde de, artan bir ganimetin dağıtılıp dağıtılmaması konusunda yine Ali'nin Hiz. Ömer'i uyardığı görülmektedir. Bkz., Hindî, Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, Haydarabâd 1975, IV, 39.

⁹⁹ Bkz., Ya'kûbî, II, 145; Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (902/1496), *el-İlân bi't-Tevbih li-men Zemme't-Târîh*, thk., tlk: Frans Rosenthal, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., 142.

¹⁰⁰ Bûtî, 528.

mesi için, Hz. Ömer'e savaşa katılmasını söylerdi. Fakat Hz. Ali bunun aksine onun, bizzat gitmesini doğru bulmayarak, gitmekten alıkoydu.”¹⁰¹ demektedir.

Sonuç olarak, siyasî alandaki Hz. Ömer'le Hz. Ali arasındaki münasebetlerde, gerek görev alma konusunda olsun, gerek istişare konusunda olsun, Hz. Ali'nin aktif bir şekilde rol oynadığı görülmektedir.

2. Dinî Konulardaki Münasebetleri

Hz. Ömer'den hadis rivâyet edenler arasında Hz. Ali'nin de ismi geçmektedir.¹⁰² Hz. Ömer de Resulullah'la ilgili sözlerde, insanların Ali'ye başvurmalarını istiyordu.¹⁰³ Bu konudaki münasebetleri sadece hadis rivâyeti ile sınırlandırmak mümkün değildir. Aynı şekilde Hz. Ali hukukî meselelerde de Hz. Ömer'e yol göstermiş veya uyarmıştır.

Hz. Ömer'in danışma kurulunda bulunanlar, aynı zamanda dönemin fetva verenleriydiler.¹⁰⁴ Hz. Ömer'in bunlar arasında en çok başvurduğu kişi Hz. Ali'dir. Kendisi, “Hiç kimse Ali bulunmadan mescitte fetva vermesin.”¹⁰⁵ diyerek bu hususta Hz. Ali'ye verdiği değeri göstermiştir. Bu bağlamda Hz. Ömer'in oruçlu iken bir cariyesi ile ilişkisi¹⁰⁶ ve sarhoşun had-

¹⁰¹ Zahir, 185.

¹⁰² Suyûti, 102.

¹⁰³ İbn Sa'd, II, 262.

¹⁰⁴ Bkz., İbn Sa'd, II, 350; Ya'kübî, II, 161; İbn Kesîr, VII, 225; Neccâr, 225.

¹⁰⁵ Seblinî, Muhammed, *Ali b. Ebî Tâlib ve'l-İslâm*, Beyrut tz., 77.

¹⁰⁶ “Hz. Ömer (ra) bir gün ahabın yanına çıktı ve “Bugün yaptığım bir iş hakkında bana fetva verin. Yanıma bir cariyem girdi. Güzelliği çok hoşuma gitti ve oruçlu olduğum halde, onunla ilişkiye girdim.” dedi. Topluluk bu işi büyüttü. Hz. Ömer susmakta olan Hz. Ali'ye, “Bu konuda sen ne diyorsun ey İbn Ebî Tâlib?” deyince o, “Yapmış olduğun iş helal bir şeydir. Bir günlük orucunun yerine de bir gün oruç tutman gerekir.” dedi. Hz. Ömer, “Sen fetvada en hayırlısısın.” dedi.” İbn Sa'd, II, 339.

di konusunda¹⁰⁷ Hz. Ali'nin fetvalarını örnek olarak verebiliriz.

Hz. Ali ile Hz. Ömer arasında hukukî anlaşmazlıkların çıktığını da belirtelim. Nitekim bu konuda Hz. Ali, “Ömer, *ümmühâtu'l-evlâdın satılması hususunda benimle istişare etti. Ben satılırlar derken, o satılmazlar diyordu. Sonunda beni de görüşüne çevirdi ve ben de onun sözünü kabul ettim. O hayatında bu şekilde hüküm verdi. Sonra iş bana gelince, onların satılabileceğine karar verdim.*”¹⁰⁸ demiştir. Bu rivâyet, Âmidî'nin de belirttiği gibi, imâmların masum olmadığını gösterirken,¹⁰⁹ aynı zamanda Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e takiyeye yapmadığının da delilidir. Rivâyetten de anlaşılacağı üzere önce farklı görüşte olduğunu belirtmiş, ancak daha sonra Hz. Ömer'in görüşünü kabul etmiştir. Burada da herhangi bir tehlike söz konusu olmadığı gibi, başka bir gerekçe ile de Hz. Ali'nin yanlış bulduğu bir görüşü kabul ettiğini söylemek mümkün değildir. Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'den farklı düşündüğü daha başka meseleler de olmuştur.¹¹⁰

3. Ekonomik Münasebetler

3. 1. Hz. Ali'nin Humusu Dağıtması

Hz. Ebu Bekr döneminde belirttiğimiz gibi, bu dönemde de humusu dağıttığını yine Hz. Ali'nin kendisi anlatmaktadır;

¹⁰⁷ “Ali, “Seksen sopa vurulmasını uygun görüyorum. Çünkü insan içince sarhoş olur, sarhoş olunca saçmalar, saçmalayınca da iftira atar, Müfterinin cezası da 80 sopadır” dedi. Hz. Ömer bunu kabul ederek, içki haddi için seksen sopayı uyguladı.” Bkz., Mâlik b. Enes, Eşribe 2; İbn Hıbbân, es-Sîretu'n-Nebeviyye, 460; Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), Sünen, tlk: Ebu Tayyib Muhammed el-Azîm Abâdî, Kahire 1966, III, 166; Beyhâkî, VIII, 321. Hz. Ali, daha sonra Hz. Ömer'in bu uygulamasının sünnet olduğunu bildirmiştir. Bkz., Müslim, Hudud 38 (1702); Ebu Dâvud, Hudud 36 (4480, 4481).

¹⁰⁸ Beyhâkî, X, 343.

¹⁰⁹ Âmidî, 192.

¹¹⁰ Bkz., Beyhâkî, VIII, 239. Hz. Ali'nin Hz. Ömer'i uyardığı bir diğer hâdis için bkz., Hindî, VII, 300.

“...Resulullah'ın hayatında ondan sonra Ebu Bekr'in hayatında ve Ömer'in son senesine kadar bu işi ben yaptım. Ona çok mal gelmişti. O hakkımızı ayırdı, sonra da beni çağırды. Ben, “Bu sene ihtiyacımız yok, Müslümanlardan ihtiyacı olanlara dağıt.” dedim. Ömer'in yanından çıktığımda, Abbâs'la karşılaştım ve ona durumu haber verdim. O, “Ey Ali, bizi öyle bir şeyden mahrum bıraktın ki, artık onu kimse bize geri vermez.” dedi. Öyle de oldu.”¹¹¹

3. 2. Fedek Arazisi Meselesi

Fedek sorunu Hz. Ömer zamanında da devam etmiştir.¹¹² Bu meselenin yeniden ortaya çıkmasına sebep; Hz. Ali ile Abbâs arasında bir türlü halledilemeyen Fedek mirası hususunda kimin öncelik sahibi olduğu tartışmasıdır.¹¹³

Bu konuda Hz. Ömer de Hz. Ebu Bekr'den farklı düşünmüyor ve onun “*Bu iki arazi, Resulullah (sav) hakkı ve karşısına çıkan yeni hâdiseler içindi. Resulullah'tan sonra ise bunlar devlet işini eline alan halifenin tasarrufunda kalmıştır.*”¹¹⁴ tezini bu konudaki politikasının temeline yerleştiriyordu. Ancak Hz. Ömer daha sonra, -muhtemelen Hz. Ali ile Abbâs'ın ısrarlı başvuruları neticesinde- Resulullah'ın amel ettiği gibi amel etmek şartıyla, oraların gelirini dağıtma görevini Ali ve Abbâs'a vermiştir.¹¹⁵

Ne var ki mesele çözüme kavuşmuş değildi ve sık sık gündeme geliyordu; “*Bir defasında sahabe Hz. Ömer'in yanında otururken, Ali ve Abbâs içeri girdiler. Seslerini yükseltmişlerdi. Ömer (ra), “Dur ey Abbâs, ben senin ne dediğini biliyorum.*

¹¹¹ Ebu Dâvud, Harac 20 (2983-2984); Beyhâkî, VII, 343-344.

¹¹² Ebu Halîl, Şevkî, *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut/Dimesşk 1991, 234.

¹¹³ Ahmed Emîn, 266.

¹¹⁴ Bkz., Buhârî, Ferâiz 4; Müslim, Cihâd 52 (1759); Ebu Dâvud, Harac 18 (2968-2969); Nesâî, Kasmu'l-Fey 1.

¹¹⁵ Muhibbu't-Taberî, I, 131; İbn Kesîr, V, 288; Ebu Halîl, 234.

Sen, “Kardeşimin oğlu, malın yarısı benim’ diyorsun. Buralar Resulullah’ın elindeydi ve onun bu malda nasıl davrandığını görüyorduk. Sonra Ebu Bekr geldi ve Resulullah’ın yaptığının aynısını yaptı. Allah’a yemin ederim ki, ben de Resulullah’ın ve Ebu Bekr’in yaptıklarını yapmaya çalışıyorum ve yine Allah’a yemin ederim ki o, ‘Bizler miras bırakmayız’ hadîsini Resulullah’tan işitmişti. Ancak onun mirası fakir Müslümanlar ve müminler içindir.” dedi.”¹¹⁶

Bir diğer rivâyette mesele biraz daha aydınlanmaktadır; “...Hz. Ömer’in yanında Osman, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr ve Sa’d varken, Ali ile Abbâs geldiler. Abbâs, “Ey müminlerin emiri, benimle Ali arasında karar ver” dedi. Bunlar davalıydılar. Cemaat de, “Evet, ey Müminlerin Emiri, aralarını bir karara bağla.” deyince, Hz. Ömer o zaman, “Arzı ve semâyı ayakta tutan Allah’ın adıyla size soruyorum, Resulullah’ın, ‘Bize mirasçı olunmaz, bırakmış olduklarımız sadakadır’ dediğini biliyor musunuz?” dedi. İkisi, “Evet” deyince, “Allah, Resulüne bazı imtiyazlar vermiştir ki, ondan başkasına vermemiştir. Fey sadece Allah ve O’nun Resulü içindir. Resulullah, Benî Nadir’in mallarını aranızda taksim etti. Allah’a yemin ederim ki, o kendisini size tercih etmedi, sadece bu mal kendisinde kaldı. Resulullah bundan da yine ehlinin nafakasını alır, geri kalanını beytu’l-mâl’a koyardı.” dedi.”¹¹⁷

Bu rivâyette de vurgulandığı üzere, Ali ve Abbâs buraların miras olmadığını, devletin hazinesine ait olduğunu kabul etmemekte, bilakis miras olarak gördükleri için, devamlı surette aralarında ihtilaf çıkmaktadır. Anlaşılan o ki bu ihtilaf herkesi rahatsız edecek ölçülere varmıştır ve sahabiler de bu uza-yıp giden ihtilaftan bıkmışlardır. Hz. Ömer’in yaptığı şey; ısrar-

¹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 13.

¹¹⁷ Buhârî, Ferâiz 3, Meğâzî 14; Müslim, Cihâd 48 (1757); Ebu Dâvud, Harac 19 (2963-2964); Nesâî, Fey 1; İbn Kesîr, V, 287-289.

la buraların miras olmadığı, onların da görevli olduğu ve şayet görevi hakkıyla yapamayacaklarsa, iade etmeleri gerektiğini hatırlatmaktan ibarettir.

Fedek arazisinin mevcut statüsü Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında da devam etmiştir.¹¹⁸ Bu bağlamda Hz. Ali'nin de önceki uygulamayı devam ettirmiş olması dikkat çekicidir. İbn Şebbe'nin naklettiği bu haber, aynı zamanda İbn İshâk'ın bu konudaki şaşkınlığını ve sorgulamasını içermektedir; "*Muhammed b. İshâk, 'Ebu Cafer Muhammed b. Ali'ye, 'Ali, Irak ve insanların işlerini üstlendiğinde yakın akraba payını nasıl yaptı?' diye sordum. O, 'Ebu Bekr ve Ömer'in yaptığı gibi yaptı.' dedi. Ben, 'Nasıl? Niçin? Siz diyordunuz kil' dedim. O, 'Allah'a yemin ederim ki, bu onun görüşünden sâdır olmadı.' dedi. Ben, 'Onu ne engelledi?' diye sordum. O, 'Allah'a yemin ederim ki, 'Ebu Bekr ve Ömer'e muhalefet ediyor' iddiasından çekindi.' dedi.*"¹¹⁹ Muâviye döneminde ise, söz konusu arazi, ikta statüsüne getirilir ki, İbnu'l-Kelbî bunu, "*sünneti değiştirmek*"¹²⁰ olarak yorumlamaktadır. Bu durum Ömer b. Abdilazîz'in bütün hisseleri toplayıp Benî Hâşim'e iade etmesine kadar devam eder.¹²¹

4. Sosyal Münasebetler

Bu türden münasebetlere; Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e nasihat etmesi,¹²² Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin yapmış olduğu bir işi onaylaması,¹²³ birçok yerde beraber olmaları,¹²⁴ Hz. Ali'nin

¹¹⁸ Bkz., Belâzurî, 45.

¹¹⁹ İbn Şebbe, I, 217.

¹²⁰ Belâzurî, 43.

¹²¹ Bkz., Belâzurî, 44-45; Demirci, 59.

¹²² Bkz., Ya'kûbî, II, 208; Muhibbu't-Taberî, II, 197; Hindî, VIII, 219.

¹²³ Muhibbu't-Taberî, II, 196.

¹²⁴ Ebu Lu'lu'nun Hz. Ömer'i tehdit ettiği sırada, Hz. Ali'nin de orda olması

önerilerde bulunması,¹²⁵ daha önce de geçtiği üzere Hz. Ali'nin çocuklarının isimleri arasında Ebu Bekr ve Ömer isimlerinin yer alması,¹²⁶ Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm'le evlenmesi¹²⁷ gibi hâdiseleri örnek olarak zikredebiliriz. Bununla beraber sosyal hayattaki samimiyetlerini gösteren latifelere de rastlanmaktadır: “*Atike bnt. Zeyd, Ebu Bekr'in oğluyla evliydi. Abdullah, ona kendisinden sonra kimseyle evlenmemesi koşuluyla bir bahçe verdi. Taif muhasarası sırasında Abdullah şehit olunca, Hz. Ömer kendisine talip oldu. O da durumu anlat-*

ve Ömer'i uyarması konusunda bkz., İbn Sa'd, III, 347; İbnu'l-Esir, IV, 76; sadaka develerinin kaydında Hz. Ali'nin de bulunması konusunda bkz., Taberî, III, 271; İbnu'l-Esir, IV, 92.

¹²⁵ Esir edilen Hürmüz ve arkadaşlarının İslâmiyet'i kabul etmeyince, birbirlerinden ayrı tutulmasını önermesi gibi bkz., İbn Sa'd, V, 90.

¹²⁶ Bkz., İbn Sa'd, II, 20; Ya'kûbî, II, 213; İbn Hıbbân, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 553; Rızâ, 9.

¹²⁷ Bu evliliğin nasıl ve ne şekilde olduğu hususunda bir çok rivâyet gelmiştir. Rivâyetlerdeki farklılıklar, Hz. Ali'nin, kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer'le evlendirmiş olması gerçeğini değiştirmemektedir. Ayrıca bunlar; Hz. Ali'nin Ümmü Gülsüm'ü Cafer'in çocukları için tuttuğunu söylemesi veya yaşının küçüklüğünü ileri sürmüş olması gibi küçük ayrıntılardır. Ancak hiçbir rivâyette Hz. Ali'nin, kızını vermemek için büyük uğraşlar serdettiği, direndiği söz konusu edilmemiştir. Rivâyetler için bkz., İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Siretu İbn İshâk*, thk., tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981, 232-233; İbn Sa'd, VIII, 463-464; Ya'kûbî, II, 150; Taberî, III, 168; İbn Hıbbân, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 409, 476; İbn Kesîr, VII, 81, 139; İbn Hacer, IV, 492. Şii tarih yorumu, bu evliliği de takiyye ile açıklamaktadır. Buna göre söz konusu evlilik ancak tartışmalar, münazaalar ve tehditlerden sonra olmuştur. Hz. Ali, zarar ve helakın onunla evlendirmeden doğacak zarar ve helaktan daha şiddetli olacağından korktu. Bunun için Abbâs, Ali'den Ümmü Gülsüm'ün işini kendisine havale etmesini istedi. Ali de bu işi ona bıraktı. Abbâs da onu, Ömer'le evlendirdi. Dolayısıyla bu Hz. Ali'nin ihtiyarı ve tercihiyle olmuş bir şey değildir. Bkz., Âmidî, 199. Âmidî, Şia'nın Hz. Ali'nin kızını Ömer'le korkudan ve takiyye icabı evlendirdi şeklindeki bu görüşlerinin kabul edilemez olduğunu belirttikten sonra, “*Şia'ya göre Ömer kâfir ve mürteddir. Kâfirle birini evlendirmek takiyye icabı için de olsa caiz değildir. Şayet o kızını bir Yahudi veya Hristiyan'la evlendirse takiyye icabı da olsa, bunun muvafakati caiz değildir. Malumdur ki, mürtedin durumu bir kitabiden daha şiddetlidir. Bir kitabî için caiz olmadığına göre, mürted bu hususa daha evlâdır. Abbâs'ın evlilik için tevliyesine gelince, bu ancak Arapların arasında âdet olan, babaların kızlarını evlendirmeye doğrudan karışmalarından dolaydır. Bu onun korkusundan böyle yaptığına delil olamaz.*” (Âmidî, 219) diyerek, Şia'nın görüşünü reddeder.

ti. Hz. Ömer bunu birisine sormasını söyleyince, Âtike durumu Hz. Ali'ye anlattı. Hz. Ali, ona bahçeyi ailesine geri vermesini ve evlenmesini önerince, Hz. Ömer'le evlendi. Hz. Ömer içlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu bazı sahabileri düğün yemeğine davet etti. Hz. Ali'nin Abdullah ile kardeşliği vardı. Hz. Ali, Ömer'den Âtike ile konuşmak için izin alarak Âtike'ye, "Ey Âtike, hani sen, Abdullah öldüğünde, 'Yemin ederim ki, gözlerimin yaşı asla ke-silmeyeceği gibi, vücudum da topraktan arınmayacaktır' demiş-tin?" deyince, Âtike feryadı kopararak ağlamaya başladı. Bu-nun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ali'ye, "Allah seni affetsin, ailemi üzerime kışkırtma" dedi."¹²⁸

Netice itibariyle diyebiliriz ki, Hz. Ali, Hz. Ömer karşı-sında takiiyenin hiçbir şeklini uygulamak zorunda kalmamış-tır. Her şeye rağmen Hz. Ali'nin takiiye yapmak zorunda kaldı-ğını kabul etsek dahi, bunun bir ölçüsünün, bir sınırının ol-ması gerekirdi. Birçok Şii yazarın da belirttiği gibi hangi türü olursa olsun (ruhsat, vacip, hatır, vahdet vb.), takiiye yapı-lana karşı, ancak şeriatın izin verdiği kadarıyla yaklaşılmalıdır. Hz. Ali'nin bir gaspçıya, takiiye yapmak zorunda kaldığı birine karşı davranışlarında herhangi bir ölçü tanımamasının, mü-nasebetlerindeki gayet sıcak ve dostâne tavrının, sınırlı müna-sebetlere izin veren takiiye ile izahı mümkün değildir.

4. 1. Hz. Ali'nin Hz. Ömer Hakkındaki Sözleri

Burada da Hz. Ali'nin Hz. Ömer hakkındaki sözlerinden sadece birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz. Hz. Ali'ye atfen, Ömer'i övücü bir takım ifadelerin de imâl edildiğini ayrıca be-lirtelim.

a- Hz. Ali, "Ömer b. el-Hattâb dışında Muhâcirlerin hepsi gizli bir şekilde hicret etti. Ancak o, hicrete karar verdiği zaman

¹²⁸ İbn Hacer, IV, 352.

kılıcını kuşandı, yayını ve oklarını alarak Ka'be'ye gitti... Daha sonra yola çıktı ve kendisini zayıf Müslümanlardan bir topluluk dışında kimse takip etmeye cesaret edemedi.”¹²⁹

b-Hz. Ali (ra) Ramazan ayında içinde kandiller yanan mescide uğradığında, “Allah, Ömer’in kabrini, onun bizim Mescidlerimizi aydınlattığı gibi aydınlatsın.” diye dua ederdi.¹³⁰

c-Hz. Ali, “Ömer doğru iş yapan biridir. Onun yaptığını ben değiştirmem.”¹³¹

d-Hz. Ali, Kûfe'ye girdiğinde, kendisine saraya yerleşmesini söyleyenlere, “Ömer’in attığı bir düğümü ben çözemem. Ömer, bundan hoşlanmazdı. Benim de ona ihtiyacım yok.” şeklinde cevap verir.¹³²

Hiz. Ali'nin, Hiz. Ömer'in vefatından sonra söylemiş olduğu bu sözler, onun hakkında ne düşündüğünün en açık ifadeleridir. Bu tür sözleri takiyye ile açıklamak oldukça zordur. Çünkü bunlar Hiz. Ebu Bekr ve Hiz.Ömer'in vefatlarından sonra dile getirilmiştir ve takiyye için de ortada herhangi bir sebep kalmamıştır.

Sonuç

Şîa'nın, gizlenen ve çığnenen vasiyet (nass), gâsıp idareciler, ahabın irtidatı, bunlara bağlı olarak bedâ ve ricat gibi fikirleri çerçevesinde, Hiz. Ali'nin ilk iki halife ile ilişkilerini takiyye ile açıklamak mümkün değildir. Şîi tarih yorumu, olaylara parçacı yaklaşması, tarihi inanca uyarlamaya çalışması, sorunu kısmî algılayarak bağlantısız çözüm önerileri getirmesi gibi nedenlerden dolayı söz konusu dönemde Hiz. Ali'nin bu türden davranışlarını “takiyye” ile açıklama yoluna gitmiştir. Ancak, yukarıda da zikrettiğimiz münasebet örneklerinden de

¹²⁹ İbnu'l-Esir, IV, Muhibbu't-Taberî, I, 198; Suyûtî, 108.

¹³⁰ İbnu'l-Esir, IV, 72; Muhibbu't-Taberî, I, 215.

¹³¹ Muhibbu't-Taberî, I, 64.

¹³² Dineverî, 154; Muhibbu't-Taberî, II, 77; Rızâ, 132.

anlaşılacağı üzere, Hz. Ali, ne ilk halifeye, ne de onun vasiyetiyle gelen ikinci halifeye karşı tutumunda herhangi bir yapmacıklık veya olduğundan farklılık arz eden bir görünüm sergilememiştir. Devamlı samimi olmuş, hak bildiği hususları değil taviz vermek, zarar görme endişesine dahi kapılmadan açıklamıştır. İlk iki halifeye herhangi bir zorlama olmadan yol göstermiş olması, onlardan görev alması, kızını vermesi, övücü sözler söylemiş olması, Hz. Ali'nin takiyye yapmadığının tarihi kanıtlarıdır. Aynı şekilde Hz. Ali'nin herhangi bir zorlama veya onlardan çekinme durumuyla karşılaşmadığını, yine onları sert denilebilecek üslûpla uyarmış olmasından çıkarmak mümkündür.

Hz. Ali'nin davranışlarında takiyye yaptığı tezini yıkan bir başka tarihî gerçeklik ise; münasebetlerdeki sıcaklık ve sürekliliktir. Hz. Ali bilhassa Hz. Ömer'in yanından ayrılmakta, ona yardımcı olmakta, övmekte, onunla şakalaşmaktadır. Şartlar muvacehesinde ve sınırlı seviyedeki münasebetlere izin veren takiyye ile bu durumun izahı da haliyle mümkün değildir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, b. Hemmâm es-Sanânî (211/827), *el-Mussannef*, I-XI, thk: Habîburrahmân el-A'zâmî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut tz.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, XI. Bsk., Beyrut 1975
- Âmidî, Seyfuddîn (631/1233), *el-İmâmetu min Ebkâri'l-Efkâr fi Usûlu'd-Dîn*, thk: Muhammed Zübeydî, Beyrut 1992
- Azimli, Mehmet, "Hulefa-i Raşidin Döneminde Halife Seçimleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII/1, (2007), 35-59

- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, thk: Abdullah Üneys et-Tibâ'-Ömer Üneys et-Tibâ', Müessesetü'l-Meârif, Beyrut 1407/1987
- Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Beyrut 1300
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahih*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- Bûtî, M. Saîd Ramazan, Fıkhu's-Sireti'n-Nebeviyye Maa Mucez li-Târîhi'l-Hilâfeti'r-Râşide, Dimeşk 1991
- Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *Sünen*, thk: Ebu Tayyib Muhammed el-Azîm Abâdî, Kahire 1966
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl b. Behrâm, *Sünen*, Dimeşk 1349
- Dehlevî, Ebu Abdilazîz Ahmed b. Abdirrahîm, *Muhtasar et-Tuhfetu'l-İsnâ Aşeriyya*, Arp. çev: Muhammed b. Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî, thk: Muhibuddîn el-Hatîb, Mısır 1373
- Demirci, Mustafa, *İslâmın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, Kitabevi Yay., İst. 2003
- Dineverî, Ebu Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbârü't-Tuvâl*, thk: Abdulmünim Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Bsk., Kahire 1960
- Ebu Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-Esferâinî (316/928), *Müsned*, I-V, thk: Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I. Bsk. Beyrut 1998
- Ebu Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî (275/888), *Sünen*, I-V, thk., hşy., şrh: Bedreddîn Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- Ebu Halîl, Şevkî, *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Dimeşk 1991
- Ebu İsmail, Hammâd b. İshâk b. İsmail b. Zeyd el-Bağdâdî

(267/880), *Tereketu'n-Nebî (sav)*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, yer yok 1404

Ebu Nuaym, el-Esbehânî (430/1038), *Kitâbu'l-Îmâme ve'r-Reddi ala'r-Râfida*, thk., tşk., thrc: Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukeyhî, Mektebu'l-Ulûm ve'l-Hikem, IV. Bsk., Medine 2004

Fadlullah, Muhammed Hüseyin, *el-İslâm ve Mântiku'l-Kuvve*, Beyrut 1986

Fayda, Mustafa, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511-513

Fazlurrahman, *İslam*, çev: M. Dağ, M. Aydın, Ankara 1992

Fığlalı, E. Ruhi, *Îmâmiyye Şîası*, İstanbul 1984

Gölpınarlı, Abdulbaki, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şii-lik*, İst. 1987

-----, *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi*, İst. 1991

Habib, Muhibuddin, "İslâm Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu", çev: M. Hayri Kırbaşoğlu, *AÜİFD*, XXX, Ankara 1988, 293-327

Hâkim en-Neysâbüri, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Hamdeveyh en-Neysâbüri (405/1014), *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*, thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1997/1417

Hakyemez, Cemil, "Şii Takiyye İnancının Teşekkülü", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/6, 129-146

Halil, İmaduddin, *İslam Tarihi-Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1985

Hasenî, Abdurrezzâk, *Ta'rifu's-Şîa*, Suriye 1933

Heytemî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Hacer (974/1567), *es-Sevâik fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bida' ve'z-Zenedika*, Kahire tz.

Hindî, Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, Haydarabâd 1975

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillâh (463/1071), *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer*, tşk., thrc: Mustafa

- Dîb el-Buğa, Teclîdu'l-Fidâ, Dîmeşk 1984
- İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-V, Mısır 1280
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1328
- İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987
- , *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (213/828), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr (151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk., tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureyşî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mısır 1932
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *Te'vîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis (Hadis Müdafaası)*, çev: M. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul 1979
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvini, *Sünen*, tlk: M. Fuâd Abdulbâkî, Kahire 1952
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1956
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed (230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut tz.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî (262/845), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdilhalîm (728/1328),

Minhâcu's-Sünne fî Nakdi Kelâmi's-Şia ve'l-Kaderiyye, I-IV, Bulak 1321

İlhan, Avni, "Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi", *Dokuz Eylül Üniv. İFD*, II, İzmir 1985

İnayet, Hamid, *Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce*, çev: Y. Ziya, İstanbul 1988

Kâdı İyâd, İyâd b. Musâ el-Yahsubî (544/1149), *el-İlmâu ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, thk: Seyyid Ahmed Sakr, I. Bsk., Dâru't-Turâs (Kahire)/el-Mektebetu'l-Atîka (Tunus) 1389/1970

Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Sahabe*, I-III, tlk, nşr: N. Abbâs, M. Ali Devle, Dimeşk 1993

Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn ed-Dimeşkî (1332/1913), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûn Mustalahi'l-Hadîs*, thk: Muhammed Behcet el-Beytâr, tkd: Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 2001/1422

Kâşifu'l-Ğitâ, Muhammed el-Hüseyn, *Aslu's-Şia ve Usûluhâ*, Beyrut 1993

Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk (329/940), *Usûl-i Kâfî*, I-XIV, şrh: H. Seyyid Cevâd Mustafa, Şirâz tz.

Kummî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh (301/913), *Risâletu'l-İ'tikadi'l-İmâmiyye (Şiî İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, çev: E. Ruhi Fığlalı, Ankara 1978

Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvattâ*, I-II, thk., tlk: M. Fuâd Abdulbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992

Muhibbu't-Taberî, Ebu Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed (694/1294), *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkibi'l-Aşera*, I-II, tsh: M. Bedruddîn, Mısır tz.

Musavi, Musa, *Şia ve Şiîlik Mücadelesi*, çev: K. Hoca, İstanbul 1995

Musevî, Abdülhüseyn Şerefuddin, *el-Muracaât*, çev: S. Sonay,

Adana tz.

Muzaffer, Muhammed Rızâ, *Akâidu'l-Îmâmiye*, Beyrut 1988

-----, *es-Sakîfe*, Beyrut 1993

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (261/874), *Sahîh*, I-III, thk., tsh., tlk: M. Fuâd Abdulbâkî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992

Neccâr, Abdulvehhâb, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Beyrut 1990

Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân b. Dinâr (303/916), *Sünen*, I-VIII, şrh: Suyûtî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992

Nevbahtî, Ebu Muhammed Hasan b. Musâ (300/912), *Fıraku's-Şîa*, İst. 1931

Râğîb el-İsfehânî (425/1033), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, thk: Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru's-Şâmiyye, I. Bsk., Dimeşk/Beyrut 1412/1992

Râmhurmuzî, Hasan b. Abdirrahman (360/970), *el-Muhaddisu'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984

Rızâ, Muhammed, *Îmâm Ali b. Ebî Tâlib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

Seblinî, Muhammed, *Ali b. Ebî Tâlib ve'l-İslâm*, Beyrut tz.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (902/1496), *el-Îlân bi't-Tevbîh li-men Zemmet-Târîh*, thk., tlk: Frans Rosenthal, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

Strothmann, R., "Takiyye", *ÎA*, Eskişehir 1997, XI, 679-681

Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut 1974

Şerîf Radî (404/1013), *Nehcü'l-Belâğa*, şrh: Muhammed Abduh, I-IV, Beyrut 1993

Tabatabâî, Allame, Tarihi, Siyasi, İlmi, İrfani ve Ahlaki Boyutlarıyla İslâm'da Şîa, çev: K. Akaras-A. Kazîmi, İst. 1993

- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*, I-VIII, Kahire 1939
- Tavîl, Muhammed Emîn Ğâlib, *Târîhu'l-Aleviyyîn*, Lazkiye 1924
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk (279/892), *Sünen*, I-V, thk., şrh: Ahmed Muhammed Şâkir, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), *Kitabu'l-Megâzî*, I-III, thk., tkd: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdih (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru Sâdır, Beyrut 1412/1992
- Zahir, İhsan İlâhi, *Şia'nun Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev: S. Hizmetli-H. Onat, Ankara 1984